

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 7 - Number: 23 p. 237-258, Spring 2023

Bağımsız Türk Cumhuriyetlerindeki Tahıl Ürün Deseni, Üretim ve Ticareti*

Grain Product Pattern, Production and Business Situation in Independent Turkish Republics

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1193541>

Arařtırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliř Tarihi /
Article Arrival Date
23.10.2022

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
18.02.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.03.2023

Asya Studies

Dr. Öğr. Üyesi Güven Şahin
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Beşeri ve
İktisadi Coğrafya ABD
gsahin@nku.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-5054-3711>

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Günümüzde toplam 4,6 milyon km²’yi aşan Bağımsız Türk Cumhuriyetleri nihai yapısını 1991’de SSCB’nin dağılmasıyla kazanmıştır. Toplam 7 Bağımsız Türk Cumhuriyeti ise uluslararası kamuoyunun ilgisini çeken başta yeraltı zenginlikleri olmak üzere büyük potansiyelleri haiz ülkeler olmasıyla öne çıkmaktadırlar. Zenginliklerinin yanı sıra bunlar arasında Türkiye, Azerbaycan ve KKTC’nin stratejik konumu ise bahis konusu ülkelere olan ilgiyi ayrıca artırmaktadır. Öte yandan başta eski SSCB ülkelerinden olan günümüz Türk Cumhuriyetlerinin tarımsal üretimi ve de potansiyeli ise çoğu zaman araştırmaya fazlaca konu olmamış bir alanı teşkil etmektedir. Bir ülkenin tarımsal üretiminde temel besin maddelerini oluşturan tahılların üretimi ise üzerinde ayrıca durulması gereken bir konudur. Bunlar içerisinde ise buğday, arpa, çeltik ve mısır genel manada sadece tahıllar içerisinde değil tüm bitkisel üretim noktasında en önemli ürünleri oluşturmaktadırlar. Üretimin yanı sıra söz konusu ürün grubunun dış ticareti de ayrıca üzerinde durulması gereken bir husustur. Tahıllar ve bunlardan elde edilen belli başlı ürünler (Ekmek, makarna, bira ve çok çeşitli unlu mamuller gibi) insan beslenmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle de söz konusu ürünlere yılın her dönemi ihtiyaç duyulmakta ve bu ürünler uluslararası pazarlarda yaygın bir şekilde işlem görmektedir. Bu çalışmada da Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin tahıl üretim durumları, birbirleriyle ve diğer ülkelerle olan tahıl alışverişi ile bu alanda yapılması gerekenler ele alınmıştır. Özellikle Türk Cumhuriyetlerinin birbirleriyle olan zayıf tarımsal iş birliği noktasına dikkat çekilerek alınması gereken tedbirler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Agro-Ekonomi, Tahıllar, Bağımsız Türk Cumhuriyetleri, Ziraat Coğrafyası

Abstract

Today, the independent Turkish Republics, which exceed a total of 4.6 million km², gained their final structure in 1991 with the dissolution of the USSR. A total of seven independent Turkish Republics stand out as being the countries with great potential, especially the underground wealth, that attracts the attention of the international public. In addition to their wealth between Türkiye, Azerbaijan and TRNC’s strategic location is of interest to further increase the country theme. On the other hand, the agricultural production and potential of the modern Turkish Republics, one of the former USSR countries, is often an area that has not been subject to much research. The production of cereals, which constitute the main nutrients in a country’s agricultural production, is an issue that needs to be addressed. In addition to production, international trade of the product group in question is also an issue that should be emphasized. Cereals and certain products obtained from them (such as bread, pasta, beer and a wide variety of bakery products) have a significant place in human nutrition. For this reason, these products are needed in every period of the year and these products are widely traded in international markets. In this study, grain production conditions of Independent Turkish Republics, grain exchange with each other and with other countries and the things to be done in this field are discussed. Particular attention has been paid to the weak agricultural cooperation of the Turkish Republics with each other and the measures to be taken.

Keywords: Agro-Economy, Cereals, Independent Turkish Republics, Agricultural Geography

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Şahin, G. (2023). Bağımsız Türk Cumhuriyetlerindeki Tahıl Ürün Deseni, Üretim ve Ticareti. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(23), 237-258.

GİRİŞ

Dünya medeniyet tarihinin en eski organize topluluklarından birini teşkil eden Türkler, tarih boyunca pek çok devlet kurmuş ve tarih sayfasında derin izler bırakmışlardır. Türklerin ilk anayurdu olarak işaret edilen Orta Asya, tarih boyunca çeşitli özellikleriyle stratejik önemini korumuş bir sahadır. Geçmişte ticaret yollarıyla büyük önem arz eden saha günümüzde de özellikle yeraltı kaynaklarıyla dikkat çekmektedir. Özellikle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden (SSCB) ayrılan Türk Cumhuriyetleri ile ilgili olarak ekseriyetle yeraltı kaynakları üzerinde durulmakta olup tarım başta olmak üzere diğer iktisadi faaliyetler fazlaca gündeme alınmamıştır. Öte yandan günümüz Türk Dünyası'nın sınırlarını belirlemek ve zenginlikleriyle potansiyellerini belirlemek oldukça güçtür. Nitekim Türk Dünyası ile Bağımsız Türk Cumhuriyetleri sınırları arasında çok ciddi farklılıklar söz konusudur. Bu nedenle de Türk Dünyası ile ilgili değerlendirmeleri kesin ifadelerle açıklamak oldukça güçken, Bağımsız Türk Cumhuriyetleri için bu çok daha kolaydır. Bu çalışmada da kesin çıkarımlarda bulunabilmek adına konu Bağımsız Türk Cumhuriyetleri çerçevesinde ele alınmıştır.

Günümüzde bağımsızlığını kazanmış Türk Devletlerinin genel durumuna baktığımızda Türkiye ve KKTC haricindeki eski SSCB'den ayrılan Türk Cumhuriyetleri üzerinde doğal gaz başta olmak üzere henüz çoğu değerlendirilmeyi bekleyen doğal kaynakları üzerinde Rusya Federasyonu'nun büyük ölçüde etkisi olduğuna dikkat çekilmesi gerekmektedir. Rusya'nın özellikle Türk Cumhuriyetleri üzerindeki etkisi, doğal kaynakların büyük çoğunluğu yanı sıra ticaret ve diğer potansiyeller üzerinde de görülmektedir. Çalışma öznenizi oluşturan tahıl üretiminde de genel manada en büyük paydaş Rusya olmuştur. Söz konusu ülkeyle birlikte Çin'in ve kısmen de İran'ın bölge üzerinde azımsanmayacak etkileri olduğunu da belirtmek gerekir. Bu ve diğer bazı hususlarla Orta Asya'daki Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında 1990'larda beklenen büyük iş birliği / ortaklıklar da gerçekleşmemiştir. Söz konusu zayıf ilişki özellikle zirai alanda kendini çok daha net bir şekilde göstermektedir.

Günümüzde Bağımsız Türk Cumhuriyetleri, en büyüğü Kazakistan en küçüğü ise Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) olmak üzere toplam 4.6 milyon km²'lik bir sahayı kaplayan 7 bağımsız devletten oluşmaktadır (Tablo 1). Nüfus açısından ise 80 milyonu aşan nüfusuyla Türkiye'yi sırasıyla Özbekistan ve Kazakistan takip etmekte olup diğerlerinin nüfusları 10 milyonun altındadır. Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin 2020 itibarıyla toplamda 300 milyon hektarı aşkın tarım alanları bulunmakta olup bu anlamda en geniş alan Kazakistan'a aittir. Bununla birlikte söz konusu alanların büyük bir kısmı çayır ve meralardan (Büyük bir kısmı bozuk) oluşmakta, sınırlı bir kısmı ekilmekte ve çok az bir alan da sulu tarım alanlarından oluşmaktadır. Ekilebilen alanlarda da tahılların ekimi bazı ülkelerde dikkat çekici oranlara ulaşırken bazılarında çok küçük bir paya sahiptir. Örneğin; Türkiye'de ekili alanların %30'a yakını tahıllar oluştururken, bu değer KKTC'de %47.6'ya kadar çıkmış, Türkmenistan'da ise sadece %2.9'luk kısmı oluşturmuştur (Tablo 1). Dikkat edileceği üzere Orta Asya'daki Türk cumhuriyetlerinde toplam tarım alanları içerisinde tahılların payı %10'u dahi bulmamaktadır. Sonuç olarak KKTC, Türkiye ve Azerbaycan tarımsal faaliyetleri içerisinde tahıl üretiminin öne çıktığı görülmektedir. Tüm Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'nde ise %9.5'lik kısım tahıl yetiştiriciliğine ayrılmıştır.

Tablo 1: Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ile İlgili Seçilmiş Göstergeler (2020)

Ülkeler	Yüz Ölçümü (km ²)	Nüfus	Toplam Tarım Alanı (ha.)	Tahıl Alanı (ha.)	A (%)
Kazakistan	2.699.700	18.776.707	214.003.000	15.663.732	7.3
Türkiye	783.562	83.614.362	37.762.000	11.128.065	29.4
Türkmenistan	469.930	6.031.200	33.838.000	1.003.323	2.9
Özbekistan	425.400	33.469.203	25.682.500	1.563.230	6.1
Kırgızistan	191.801	6.524.195	10.367.800	583.204	5.6
Azerbaycan	82.629	10.139.177	4.780.100	979.424	20.5
KKTC	3.241	382.230	139.812	66.541	47.6
Toplam	4.656.263	158.937.074	326.573.212	30.987.519	9.5

A: Tahıl Alanlarının Toplam Tarım Alanlarına Oranı
Kaynak: FAO, 2022; OECD World Bank, 2022

BULGULAR

Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin zirai yapısı ve potansiyeli bütüncül bir şekilde çok az ele alınmış ve ihmal edilmiş bir konu olmuştur. Bu kapsamda Food and Agriculture Organization (FAO), Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) verilerinden hareketle elde edilen tahıl üretimleri ve International Trade Centre (ITC) ile TÜİK'ten alınan dış ticaret istatistikleri kapsamında miktar ve değerleri analiz edilerek mevcut durum ve potansiyel değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler tahıl toplamı genelinde, tahıl çeşitleri özelinde ayrı ayrı ele alınmıştır.

Türk Dünyasındaki Tahıl Ürün Deseni

Dünya genelinde ticari manada üretimi yapılan tahılların pek çoğu Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde de yetiştirilmektedir. Tahıllardan buğday ve arpa gibi pek çok besin maddesinin temelini teşkil eden çeşitler Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin tümünde yetiştiriliyor olmakla beraber tritikale ve karabuğday gibi çeşitler ise birkaç ülkede yetiştirilmektedir. Son yıllarda yaygınlık kazanan kinoa, ticari manada üretimi oldukça azalan siyez ve gernik ise sınırlı olarak üretilen diğer tahıl çeşitleri olarak ürün deseninde yer almaktadırlar.

Tablo 2: Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'ndeki Tahıllar Grubundan Bitkilerin Oluşturduğu Ürün Deseni

Tahıllar	Türkiye	Kırgızistan	Kazakistan	Özbekistan	Azerbaycan	Türkmenistan	KKTC
Buğday	+	+	+	+	+	+	+
Arpa	+	+	+	+	+	+	+
Çeltik	+	+	+	+	+	+	-
Mısır	+	+	+	+	+	+	-
Karabuğday	-	+	+	+	-	-	-
Yulaf	+	+	+	+	+	-	+
Çavdar	+	+	+	+	+	-	-
Sorgum	+	+	+	+	+	-	-
Tritikale	+	+	-	-	-	-	-
Darı	+	+	+	+	+	-	-
Kuşyemi	+	-	-	-	-	-	-
Yerel Tahıllar	+	-	+	+	-	-	-

Kaynak: FAO, 2022; TÜİK, 2022.

Ülkeler çapında üretilen tahıl çeşitlerini inceleyecek olursak resmi manada istatistiklere konu olan ürünler içerisinde çeşitliliğin en fazla Türkiye ve Kırgızistan'da olduğu görülmektedir (Tablo 2). Bu ülkeleri benzer ürün desenlerine sahip Kazakistan ve Özbekistan takip etmektedir. Çeşitliliğin Azerbaycan'da diğer ülkelere göre daha sınırlı kalmış, Türkmenistan'da başlıca 5 tahıl, KKTC'de ise sadece buğday, arpa ve yulaf yetiştiriciliği yapılmaktadır. Buğday ve arpa tüm Türk Cumhuriyetlerinde yetiştirilmekte olup yulaf ise Türkmenistan haricinde geri kalan ülkelerin tümünde yetiştirilmektedir. KKTC dışında çeltik, çavdar ve mısır diğer tüm ülkelerde ekimi yapılan tahıllardır. Esasında KKTC'de de mısır yetiştiriciliği söz konusu olmakla beraber resmi istatistiklere konu olmamıştır. Sorgum ve darı ise Türkmenistan ve KKTC dışındaki ülkelerde yetiştirilen tahıl çeşitleri olup tritikale ise sadece Türkiye ve Kırgızistan'da üretilmektedir. Karabuğdayın üretimi de Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan ile sınırlıdır. Kuşyemi ise sadece Türkiye'de üretilmektedir. Türkiye'de kinoa üretimi resmi istatistiklere yansımaya da son yıllarda yetiştiriciliğine başlanmış olup bu anlamda umutvar sonuçlar elde edilmiştir. Kırgızistan'da da elverişli yetiştiricilik şartlarına bağlı olarak kinoa üretimi yapılmaya başlanmıştır.

Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde 2020 itibarıyla tahıl çeşitlerinin üretim, ekim alanı ve verim durumlarına baktığımızda toplam 21.9 milyon hektar alandan 44.683.511 ton buğday üretimi gerçekleşmiştir (Tablo 3). Buğdayı 6.5 milyon hektarın üzerindeki ekim alanıyla arpa takip etmiş ve aynı yıl 13.643.503 ton arpa üretilmiştir. Dünya genelinde oldukça yaygın olan ve 2020'de 1.1 milyar ton kadar üretilen mısır ise Türk Cumhuriyetleri genelinde oldukça az yetiştirilmekte olup 1 milyon ha. alandan 9 milyon ton mısır elde edilmiştir. Özellikle doğu ve güneydoğu Asya için en önemli tahıllar

arasında yer alan çeltik ise Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde yetiştirilen tahıllar içerisinde 4. sırada yer almış olup 427.184 ha.'lık sınırlı ekim alanından 2.034.097 ton ürün elde edilmiştir. Geri kalan tahıllar ise çok daha sınırlı ekim alanlarında yetiştirilmiş olup özellikle tritikale, darı, sorgum ve kuşyeminin üretimleri çok düşük miktarlardadır.

Tablo 3: Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin Tahıl Çeşitlerine Göre Ekiliş ve Üretim Değerleri (2020)

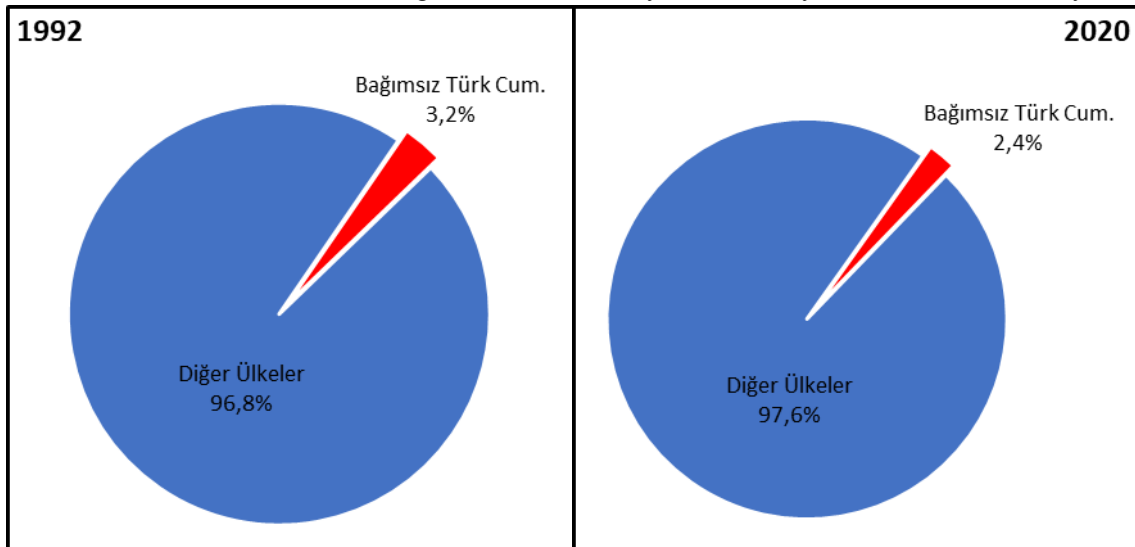
Tahıl	Ton	Hektar
Buğday	44.683.511	21.971.040
Arpa	13.643.503	6.565.317
Mısır	9.005.045	1.088.404
Çeltik	2.034.097	427.184
Yulaf	568.647	349.281
Yerel Tahıllar	406.377	250.476
Çavdar	334.042	129.666
Tritikale	276.368	81.190
Darı	56.269	56.541
Karabuğday	40.111	55.086
Kuş Yemi	12.551	4.634
Sorgum	11.478	8.698
Toplam	71.071.999	30.987.517

Kaynak: FAO, 2022; TÜİK, 2022; KKTC Tarım Bakanlığı, 2022

Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin Dünya Tahıl Üretimindeki Yeri

Tümü Asya kıtasında bulunan Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin tabii şartları göz önüne alındığında çoğu tahıl çeşidinin yetiştirilmesi için elverişli şartlara sahip olduğu bilinmektedir. Tahıllar içerisinde kısmen çeltik ve mısır bir kenara bırakıldığında diğer tüm tahıl çeşitlerinin ticari manada ekiminin yapılması mümkündür. Öte yandan geleneksel tahıl çeşitleri yanı sıra yeni ürünlerin (Kinoa gibi) Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde artan nüfus ve buna bağlı talebe paralel bir gelişim sergileyemediği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Şekil 1: 1992 ve 2020 Yıllarında Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin Dünya Tahıl Üretimindeki Payları

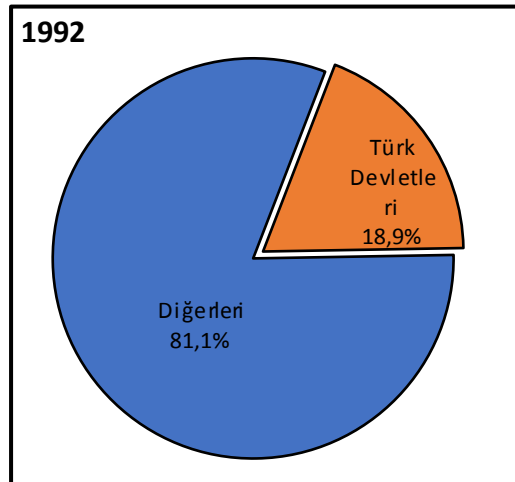

Kaynak: FAO, 2022

Genel olarak Bağımsız Türk Cumhuriyetleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde tahıl üretiminde bir gerileme, buna bağlı olarak söz konusu tarım ürünlerinde dışa bağımlılığın yıldan yıla artması ve verimliliğin hala çok düşük olması gibi noktalar öne çıkmaktadır. Söz konusu ülkelerin büyük bir kısmında yoğun bir şekilde kuru tarım faaliyetlerinin sürdürüldüğü ve su kaynakları açısından da ciddi ölçüde sıkıntıları bulunduğu yerler olduğu göz önüne alındığında bu anlamdaki gerileme kaygı verici boyutlardadır. Bu durumu rakamlarla somutlaştırmak gerekirse Şekil 1’de de görüldüğü üzere Türkiye ve KKTC haricinde diğer tüm Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını kazandığı 1992’de bahis konusu ülkeler dünya tahıl üretiminin %3.2’sini sağlamaktaydılar. Aradan geçen 30 yıllık süreçte tüm dünyada tarım alanında yaşanan gelişmelerin somut bir şekilde Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde de olduğunu söylemek mümkün değildir. Yüksek verimli çeşitlerin yaygınlaştırılması, hatalı tarım politikaları (Özellikle Türkmenistan ve Kırgızistan’da), tarımda makineleşme ve sulama sistemlerindeki iyileştirme çalışmaları gerektiği gibi tarım hayatına adapte edilememiştir. Ayrıca SSCB’den ayrılan Türk Cumhuriyetleri, bağımsızlıklarını kazandıktan sonraki süreçte kolhoz (Kolektif Tarım İşletmeleri) ile sovhozlar (Devlet Tarım İşletmeleri) zaten çok iyi işleyemezken sonrasında da bütünüyle ekonomik olmaktan çıkması tarımsal üretimi büyük ölçüde etkilemiştir. Nitekim 2020’ye gelindiğinde Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin dünya tahıl üretimindeki payları %2.4’e gerilemiştir (Şekil 1). Aynı yıl bahis konusu ülkelerin toplam 30.987.517 ha.’lık alandan elde ettiği 71.071.999 tonluk tahıla karşılık Rusya’da 44.754.685 ha. alandan 130.037.708 ton, ABD’de 53.195.570 ha. alandan 434.875.197 ton ve AB’de de 52.442.440 ha. alandan 286.356.850 ton tahıl elde edilmiştir (FAO, 2022). Bu değerlerden de anlaşıldığı üzere Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin birim alandan elde etmiş oldukları tahıl Rusya, AB ve ABD ile karşılaştırıldığında çok düşük seviyelerdedir. Elbette bu durumda tabii çevre şartları çok büyük ölçüde etkili olsa da bahis konusu sahadan çok daha yüksek verimle tahıl elde edilebileceğine de dikkat çekilmesi gerekmektedir.

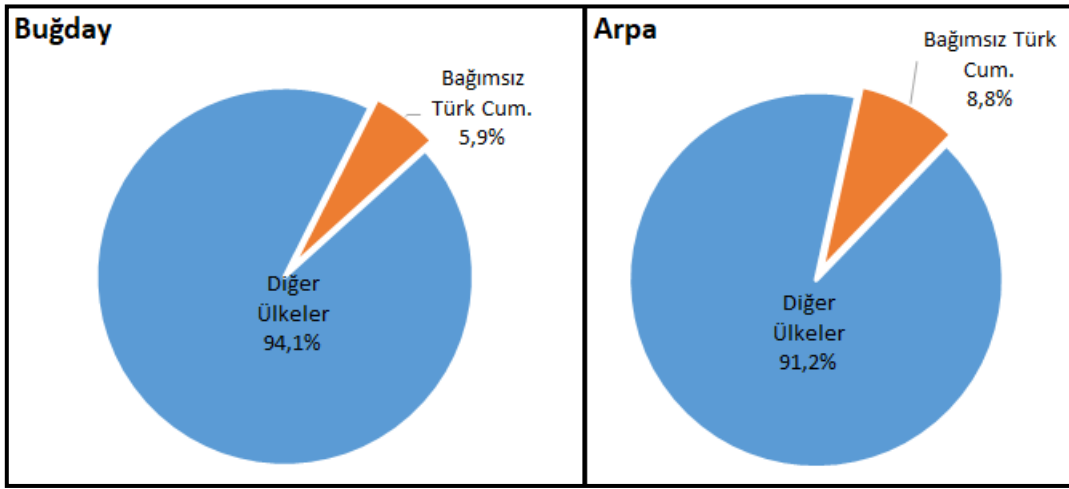
Günümüzde SSCB’den ayrılarak bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetlerinin SSCB bünyesindeyken tahıl üretim paylarına baktığımızda bu anlamda önemli bir dilimi kapsadıklarını belirtebiliriz. SSCB’nin dağılması ile birlikte toplam 15 bağımsız ülkenin 1992’deki ilk verilerine bakıldığında Rusya Federasyonu toplam 103.793.990 tonluk tahıl üretimiyle ilk sırada yer almış olup sırasıyla Ukrayna, Kazakistan, Belarus ve Özbekistan diğer önemli üreticiler olarak öne çıkmıştır. Ayrılan Türk Cumhuriyetleri’nin aynı yıl toplam 35.710.128 tonluk tahıl üretimiyle eski birlik ülkeleri içerisinde %19 civarında bir payları bulunmaktaydı (Şekil 2). Söz konusu değerlerden hareketle esasında her ne kadar Türk Cumhuriyetlerinin SSCB bünyesinde azımsanmayacak bir tahıl üretim payları söz konusuysa da yine de beklenen üretim değerlerinin çok altında kaldığı dikkati çekmektedir. Bunda da, bağımsızlıklarını kazandıktan sonraki yıllarda da etkisi devam eden, çoğu teoride olan fakat pratikte pek bir işlerliği olmayan ideolojiler ve bundan kaynaklı işlevsiz tarım politikaları, iyi idare edilemeyen kolhoz ve sovhöz yapılanmaları etkili olmuştur. Ayrıca SSCB yönetimi özellikle Türk ülkelerindeki zirai faaliyeti pamuk temelli olarak planlayıp desteklediğinden tahıl üretimi çoğu zaman bu bölgelerde ihmal edilmiş ve daha SSCB yıkılmadan tahıl üretimi gerilemeye başlamıştır (Uludağ, 1992: 78).

Şekil 2: SSCB’nin Dağılması Sonrasında 1992’deki İlk Verilere Göre Ayrılan Türk Devletlerinin Eski SSCB’nin Toplam Tahıl Üretimindeki Payı

Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin tahıl çeşitleri özelindeki üretimlerinin dünya genelindeki payını incelediğimizde en fazla yetiştirilen tahıl olan mısırın ardından 2. sıradaki buğday en fazla yetiştirilen tahıl çeşididir. Dünya genelinde 2020 itibarıyla Bağımsız Türk Cumhuriyetleri toplam buğday üretimleriyle kabaca %5.9'luk dilimi oluşturmuşlardır (Şekil 3). Arpa üretiminde ise bahis konusu ülkelerin payı daha da genişlemiş ve %8.8'e çıkmıştır. Esasında Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde son yıllarda arpa üretiminde kayda değer bir gelişme söz konusu değilse de bu açıdan dünya genelinde kayda değer olan paylarını korumuşlardır. Özellikle de KKTC ve Kırgızistan tahıl üretiminde arpa önemli bir payı oluşturmaktadır.

Şekil 3: 2020 İtibarıyla Bağımsız Türk Cumhuriyetleri Buğday ve Arpa Üretimlerinin Dünya Genelindeki Payları

Kaynak: FAO, 2022

Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde diğer tahıl çeşitlerinin üretimi noktasında dünya genelindeki konumuna baktığımızda 2020'deki toplam 9.005.045 tonluk mısır üretimiyle Bağımsız Türk Cumhuriyetleri 16. sırada yer almışlardır. Söz konusu bu değerle Endonezya, Ukrayna, Romanya, Fransa, Nijerya ve Etiyopya'nın gerisinde kalmıştır. Aynı yıl Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin en büyük mısır üreticisi olan Türkiye, dünya genelinde 24. sırada, Kazakistan ise 62. sırada yer almıştır.

Yetiştirme şartları bakımından en farklı tahıl çeşidi çeltikte ise Bağımsız Türk Cumhuriyetleri 2020'de toplam 2.034.097 tonluk üretimleriyle 28. sırayı işgal etmişlerdir. Bu değerle çeltik üretimleriyle dikkat çeken Pakistan ve Mısır başta olmak üzere Tanzanya, Mali, Nijerya ve Gine'nin de gerisinde kalmıştır. Yine çeltikte de en büyük tedarikçi olan Türkiye, 2020'deki üretimiyle (980.000 ton) dünya genelinde 40. sırada yer almıştır. İkinci büyük üretici olan Kazakistan ise 556.775 tonluk üretimiyle 45. sırayı işgal etmiştir.

2020 itibarıyla dünya çapında 73 ülkede yulaf üretilmiş olup Bağımsız Türk Cumhuriyetleri toplam yulaf üretimleriyle 14. sırada yer almışlardır. Bunlar içerisinde en büyük üretici olan Türkiye (314.528 ton) 19. sırada, Kazakistan ise 240.157 tonluk yulaf üretimiyle 24. sırada bulunmaktadır. Bağımsız Türk Cumhuriyetleri, yulaf üretimi bakımından Finlandiya, Danimarka, İsveç, Belarus ve Romanya'nın gerisinde kalmışlardır. 2020 yılında Polonya, İspanya ve Finlandiya'nın 1 milyon tonun üzerinde yulaf üretimleri gerçekleşmiştir (FAO, 2022).

Çavdar üretimi açısından Bağımsız Türk Cumhuriyetleri toplam 334.042 tonluk üretimleriyle dünya genelinde 11. sırada yer almışlardır. Üretimin tamamına yakını (%88.5) tek başına Türkiye sağlamıştır. Esasında çavdar KKTC dışında diğer tüm Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde yetiştirilen bir tahıl çeşidi olsa da üretim çok düşük seviyelerdedir. Türkiye'de ise çavdar üretimi 2000'lerin başıyla kıyaslandığında genel olarak artış eğilimindeyse de son birkaç yılda üretim ciddi ölçüde gerilemiş ve 2010'dan 2020'ye %20 oranında azalmıştır.

Buğday – çavdar melezi olan tritikale, bahis konusu ülkeler içerisinde en sınırlı yetiştirilen tahıl çeşididir. Dünya genelinde de 2020'de sadece 40 ülkede tritikale yetiştiriciliği yapılmıştır. Bağımsız Türk Cumhuriyetleri içerisinde ise en büyük üretici Türkiye olup 2020'deki 276.212 tonluk üretimiyle 11.

sırada yer almıştır. Diğer bir üretici ise Kırgızistan olup 2020’de 99 ha. alandan 156 ton tritikale elde edilmiş olup geçmişe kıyasla ciddi anlamda gerilediği görülmektedir (FAO, 2022). Söz konusu üretim değerleriyle Bağımsız Türk Cumhuriyetleri, dünya tritikale üretiminin sadece %0.96’sını sağlayabilmiştir.

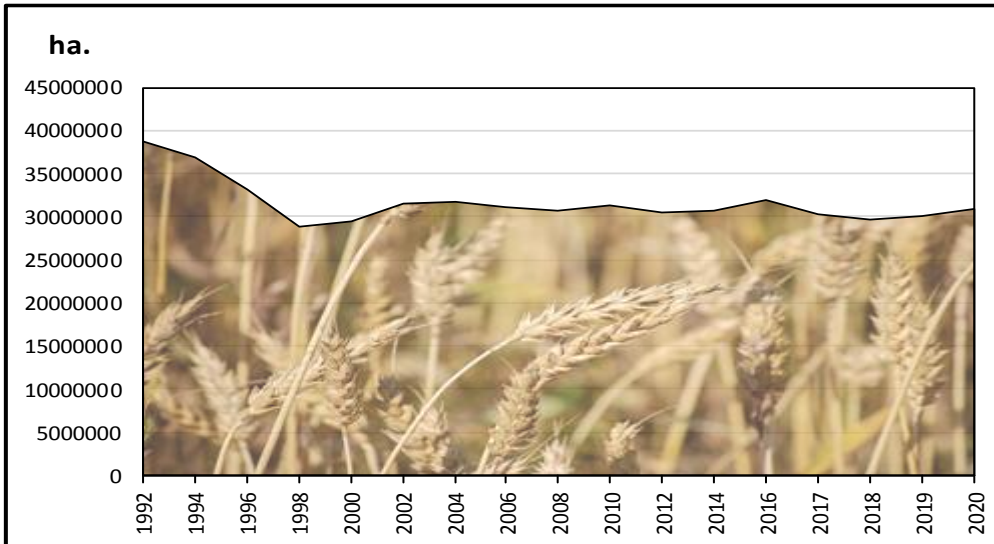
Bağımsız Türk Cumhuriyetleri içerisinde KKTC ve Türkmenistan haricinde diğer ülkelerin tümünde darı üretimi yapıyor olsa da bu çok düşük seviyelerde seyretmektedir. 2020 itibarıyla dünya genelinde 76 ülkede darı yetiştiriciliği yapılmış olup Bağımsız Türk Cumhuriyetleri toplam darı üretimleriyle 27. sırada yer almışlardır. En büyük üretici ise Kazakistan (39.852 ton) olup dünya sıralamasında 32., Türkiye ise 53. sırada bulunmaktadır. Bağımsız Türk Cumhuriyetleri içerisinde tek kuşyemi üreticisi Türkiye’dir. Ülke, 2020’deki 12.551 tonluk kuşyemi üretimiyle dünya genelinde 4. sırada yer almış olup aynı yıl sadece 8 ülkede ticari manada üretim gerçekleşmiştir (FAO, 2022). Sayılanlar dışında yerel buğday çeşitleri ile ekimi son yıllarda yaygınlık kazanmaya başlayan tahılların ise üretimleri çok sınırlı olup toplam üretimdeki payları çok küçüktür.

Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde Tahıl Üretimi

Bağımsız Türk Cumhuriyetleri’nin seçilmiş yıllar itibarıyla toplam tahıl ekim alanı, üretim ve verim değerlerini incelediğimizde;

Toplam Tahıl Alanları: Bağımsız Türk Cumhuriyetleri çoğu tahıl çeşidinin yetişmesi için ideal şartları haizdir. Tahıl çeşitleri içerisinde ise buğday en geniş ekim alanına sahip olanıdır. Daha ılıman iklim seven ve diğer tahıl çeşitlerine kıyasla su isteği fazla olan çeltik ve mısırın ise ekim alanları oldukça sınırlıdır. Söz konusu bu iki tahıl çeşidi de en geniş ekiliş alanını Türkiye’de bulmaktadır. Tüm tahılların toplam ekim alanlarının Bağımsız Türk Cumhuriyetlerindeki durumunu incelediğimizde 1992’den günümüze kabaca belli bir istikrarın korunduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar 1992’deki 38.6 milyon hektarlık ekiliş alanına tekrar çıkılamamışsa da genel olarak 2000’ler boyunca 30 milyon hektarın da altına düşülmemiştir. 2018’deki 29.7 milyon hektarlık tahıl ekim alanı küçük ölçekli artışlarla 2019’da 30.2, 2020’de de 30.9 milyon hektar olmuştur (Şekil 4). Ülkeler ölçeğinde ise Kazakistan 15.663.732 ha.’lık toplam tahıl ekim alanıyla Bağımsız Türk Cumhuriyetleri arasında ilk sırada yer almakta olup aynı yıl söz konusu ülkelerin toplam tahıl ekim alanının %50.5’ini oluşturmuştur. Kazakistan’ı 11.128.065 ha.’lık toplam tahıl ekim alanıyla Türkiye izlemektedir. Bu iki ülkeyi sırasıyla Özbekistan (1.563.230 ha.), Türkmenistan (1.003.323 ha.), Azerbaycan (979.424 ha.), Kırgızistan (583.204 ha.) ve KKTC (66.541 ha.) takip etmektedir (FAO, 2022).

Şekil 4: Seçilmiş Yıllar İtibarıyla Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin Toplam Tahıl Ekim Alanları

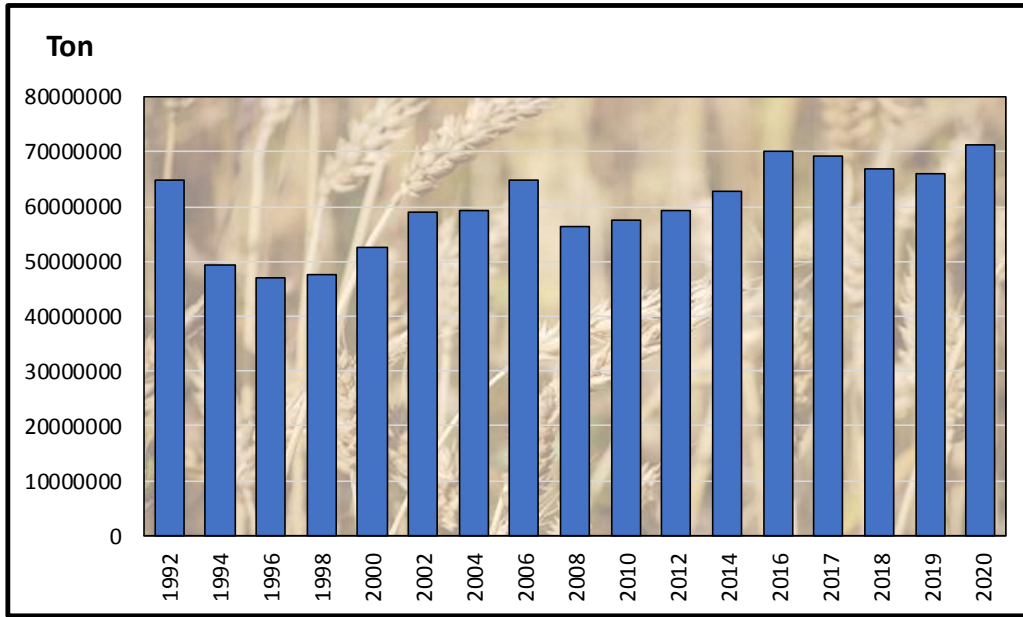

Kaynak: FAO, 2022; KKTC Tarım ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı, 2022; TÜİK, 2022

Toplam Tahıl Üretimi: Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin toplam tahıl üretimlerinin yıllar içerisindeki seyrine baktığımızda şekil 5’te de görüldüğü üzere istisna birkaç yıl göz ardı edilirse sürekli artış eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır. 1992’de 65 milyon tonun üzerindeki tahıl üretimi 1996’da

46.981.319 tona kadar gerilemişse de 2008'e değin bu alanda sürekli artış yaşanmıştır. 2000'de 50 milyon tonu aşan tahıl üretimi 2004'te 59.2 milyon ton ve 2006'da da 64.853.410 ton olmuştur. Üretim, sonrasında yeniden gerileyerek 56.4 milyon ton olsa da 2016'ya değin yine sürekli artmış ve aynı yıl 70 milyon tonu aşmıştır (FAO, 2022; TÜİK, 2022). Sonrasında yeniden küçük ölçekli gerileme sürecine girilmiş ve 2019'da 65.970.438 ton tahıl üretilmiştir. Son olarak 2020'de ise tahıl üretimi artmış ve tarihinin en yüksek üretimi gerçekleşerek 71.219.401 ton tahıl elde edilmiştir (Şekil 5). Tahıl ekim alanlarındaki stabil duruma karşılık üretimin 2000'e kıyasla %35 oranında artması verimlilikte bazı gelişmelerin kaydedildiğini göstermektedir. Makineli tarım uygulamalarının yaygınlaşması, verimli çeşitlerin kullanımının teşviki ve zararlılarla etkili mücadele teknikleri ile tahıl verimliliği önemli ölçüde artmıştır. Bu sayede de sabit ekim alanlarından daha çok mahsul elde edilmiştir.

Şekil 5: Seçilmiş Yıllar İtibarıyla Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin Toplam Tahıl Üretim Miktarları

Kaynak: FAO, 2022; KKTC Tarım ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı, 2022; TÜİK, 2022

Tahıl Verim Durumu: Son olarak verim durumuna baktığımızda Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin çoğunun hala oldukça düşük verim elde ettikleri, çoğunda da dünya ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. İlk olarak buğday verimini incelediğimizde 2020'de dünya ortalama buğday verimi 3.474 kg/ha. olarak gerçekleşmiş, Özbekistan haricinde diğer tüm Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ise bu değer altında kalmıştır (Tablo 4). Yüksek tahıl üretimleriyle dikkat çeken Almanya ve Fransa gibi Avrupa'nın önde gelen ülkelerinin verimleriyle kıyaslandığında Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin birkaç bin kg. geride kaldığı anlaşılmaktadır. Buğday verimi en yüksek olan Özbekistan'da 2020'de 4.555 kg/ka. verim elde edilmiş burayı sırasıyla Azerbaycan, Türkiye, Kırgızistan, KKTC, Kazakistan ve Türkmenistan takip etmiştir. Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde en fazla üretilen ikinci tahıl olan arpa veriminin de oldukça düşük kaldığı görülmektedir. 2020'de dünya ortalama arpa verimi hektara 3.043 kg. olarak gerçekleşmiş, Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin hiçbirinde bu değer yakalanamamıştır. Tüm tahıllar içerisinde çok daha sınırlı üretilen mısırdan ise verimlilik bakımından Türk Cumhuriyetlerinin çoğunda oldukça iyi neticeler alındığı görülmektedir. Özellikle hektara 9.000 kg. üzerinde mısır verimi elde eden Özbekistan, Türkiye ve Azerbaycan bu açıdan öne çıkmaktadırlar. Çeltik verimliliğinde ise hektara 7.815 kg. ile Türkiye ve 6.187 kg/ha. ile Özbekistan dikkat çekmektedir. Söz konusu verim değerleriyle her iki ülke de dünya ortalamasının oldukça üzerinde ürün elde etmişlerdir.

Tablo 4: Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Seçilmiş Ülkelerin Başlıca Tahıl Çeşitlerine Ait 2020 Yılı Verimleri (kg/ha.)

Ülkeler	Buğday	Arpa	Mısır	Çeltik	Yulaf	Çavdar	Sorgum
Almanya	7.819	6.459	9.587	-	4.595	5.524	-
Fransa	6.680	5.209	7.935	5.153	3.928	4.141	4.579
Mısır	6.568	3.552	5.141	8.830	-	2.000	4.919
Çin	5.742	3.461	6.317	7.040	3.269	3.144	4.854
Polonya	5.239	4.361	7.076	-	3.253	3.443	-
Özbekistan	4.555	1.483	9.762	6.187	-	7.723	9.408
Japonya	4.465	3.486	2.645	6.639	1.921	-	-
Dünya Ort.	3.474	3.043	5.754	4.609	2.577	3.378	1.458
ABD	3.341	4.170	10.794	8.540	2.335	2.193	4.594
Azerbaycan	3.091	2.876	9.338	3.131	1.906	2.000	3.412
Yunanistan	3.077	2.910	10.088	7.964	1.149	2.118	3.299
Türkiye	2.965	2.684	9.413	7.815	2.777	2.837	5.000
Pakistan	2.867	963	5.970	2.524	-	-	764
Kırgızistan	2.546	2.345	6.799	3.729	2.141	2.477	2.363
İran	1.978	1.745	6.817	4.731	-	911	-
Türkmenistan	1.650	1.082	903	1.094	-	-	-
KKTC	1.596	1.667	-	-	1.396	-	-
Kazakistan	1.182	1.341	5.885	5.444	1.049	1.247	531

NOT: Ülkeler buğday verim değerlerine göre sıralanmıştır.

Kaynak: FAO, 2022; KKTC Tarım ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı, 2022; TÜİK, 2022

Verim konusunda Özbekistan genel olarak başarılı bir tablo sergilemiştir. Türkiye ise mısır, çeltik ve sorgumda yüksek verimiyle dikkat çekiyor olsa da en fazla yetiştirmiş olduğu tahıllarda dünya ortalamasının ya altında ya da çok yakın seviyede kalmıştır (Tablo 4). Azerbaycan ise sadece mısır ve sorgumda dünya ortalamasının üstünde verim elde etmiş, diğer tahıllarda verim düşük kalmıştır. Kazakistan, Türkmenistan ve KKTC ise genel manada çok düşük verim değerleriyle karşımıza çıkmaktadırlar.

Tahıl Üretiminin Coğrafi Dağılımı: Günümüzde bağımsızlığını elde etmiş olan Türk Cumhuriyetlerinin sınırları bir bütün halinde düşünüldüğünde çöl ikliminden Akdeniz iklimine, karasal iklimden okyanusal iklime kadar çok değişik iklim şartları görülmektedir. Yüzey şekilleri bakımından ise özellikle tarımsal faaliyetler için en fazla aranan çok geniş ovalık sahalar, dağlık alanlar ve geniş plato sahaları gibi çeşitli topografik elemanlar bulunmaktadır. Bu çeşitlilik ise iktisadi faaliyetler içerisinde özellikle tarım alanında kendini çok daha fazla hissettirmektedir. Sonuç olarak da Bağımsız Türk Cumhuriyetleri tarım ürünleri bakımından büyük bir zenginlik göstermektedir. Çay, muz, turuncgiller, üzüm, pamuk, sıcak ve serin iklim tahılları, baklagiller başta olmak üzere pek çok ürün elde edilebilmektedir.

Tahıllar özelinde Bağımsız Türk Cumhuriyetlerindeki duruma baktığımızda en büyük üretici ve çeşitlilik bakımından ilk sırada yer alan Türkiye’de tüm illerde tahıl yetiştiriciliği söz konusudur. Bununla birlikte belli bölgelerde belli tahıl çeşitleri öne çıkmaktadır. Örneğin; Karadeniz Bölgesi’nde mısır öne çıkarken, Trakya’da çeltik, iç bölgelerde ise buğday ve arpa en fazla yetiştirilen tahıl çeşitleridir. Başka bir ifadeyle ülkede tahıl yetiştiriciliği nispeten homojen bir dağılım gösterirken çeşitler bölgeden bölgeye farklılık sergilemektedir. Kazakistan’da ise özellikle ülkenin kuzeyindeki birkaç il, aynı zamanda başlıca tahıl üretim merkezleridir. Ülke buğday üretiminin büyük bir kısmı (%85’i kadarı) ve arpa üretiminin

yarısından fazlası Kuzey Kazakistan, Akmola ve Kostanay'da gerçekleştirilmektedir¹. Sınırlı miktarda üretilen çeltik, yulaf ve kışlık buğday da Güney Kazakistan ve Kızıldorda'da yetiştirilmektedir (Harita 1). Kazakistan'daki diğer illerin tahıl üretimleri çok sınırlı olup ekseri geçimlik düzeydedir. Ülkenin merkezi kesimindeki çöllük alan ile güney – güneydoğusundaki dağlık saha tahıl yetiştiriciliğine olanak tanımamaktadır. Bununla birlikte ülke genelindeki tüm tahıl üretim alanları aynı zamanda riskli tarım alanları olarak değerlendirilmekte olup olumsuz hava koşullarıyla rekolte çok ciddi boyutlarda düşebilmektedir. Tahıl üretimi bakımından 3. sırada yer alan Özbekistan'da kayda değer miktarda üretim "dehkan" adı verilen çiftliklerde gerçekleştirilmektedir. Dehkan çiftlikleri, Özbekistan ve Tacikistan'da yaygın olan bireysel ya da aile tipi müstakil işletmeler olup Özbekistan'daki toplam tarımsal üretimin yarıdan fazlası, tahılların ise %18 ila 20 kadarını sağlamaktadırlar. Ülkedeki tahıl üretimi yoğun olarak doğu yarısında ve kısmen de Karakalpakistan'ın güneyinde gerçekleştirilmektedir. Kazakistan sınırı ve ülkenin merkezi kesiminde ise tahıl yetiştiriciliği yapılamamaktadır. Üretim ekseriyetle Kaşkaderya, Semerkand, Cizzak, Taşkent ve Sirderya'da yapılmaktadır (Taşlıgil, 2015). Azerbaycan'daki duruma baktığımızda Ermenistan sınırı, Bakü, Apşeron yarımadası, güney illeri haricinde faaliyetin ülkenin genelinde kabaca homojen bir dağılım gösterdiğini söyleyebiliriz. Şemkir, Ağcabedi, Füzuli, Kebele, Celilabad, Saatlı, Ağsu ve Kürdemir ülkenin başlıca tahıl üretim sahalarıdır. Buğday özelinde ise faaliyetin Kura – Aras ovasında ve dağlık olarak dağ steplerinde yapılmaktadır (Koçman ve ark., 1994: 140). Nahçıvan'da ise tahıl üretimi düşük olmakla beraber ülkenin tümüne yayılmış durumdadır. Kırgızistan'daki tahıl üretimi ülkenin kuzey illerinde yoğunlaşmış olup özellikle Çuy (Çüy) en büyük üretim merkezidir. Issık Göl, Talas ve Narin ise diğer önemli üreticilerdir. Ülkede sınırlı miktarda yetiştirilen mısır Çuy, Oş ve Celalabad'da üretilmektedir. Son yıllarda popüleritesi hızla artan ve Asya için yeni sayılabilecek kinoa ise Kırgızistan'da oldukça ilgi görmektedir. Ülkede özellikle Issık Göl başta olmak üzere Talas ve Celalabad'da deneme ekimlerinden olumlu sonuçlar alınmasıyla üretim de yaygınlaşmaya başlamıştır (Taşlıgil, 2015). Türkmenistan'da ise tahıl üretimi özellikle son yıllarda çok ciddi ölçülerde tartışılan bir konu olmuş ve ülke siyasetinde büyük çalkantılar yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle buğday üretimi ve ekmek fiyatları noktasında konu, kamuoyunu uzun süre meşgul etmiştir.

Harita 1: Bağımsız Türk Cumhuriyetleri Bünyesinde Yetiştirilen Tahıllar ve Genel Lokasyonları

¹Çalışmamız boyunca yerel idari birimlerin tümü il olarak belirtilmiştir. Bununla birlikte bilindiği üzere Bağımsız Türk Cumhuriyetlerindeki idari yapılanma birbirlerinden farklılık göstermektedir. İl, rayon, oblast, kray gibi üniteler söz konusudur. Buna göre çalışmamızda il kabul edilebilecek idari statüdeki merkezler esas alınarak tahıl dağılımı izah edilmiştir.

Eski SSCB üyesi olan günümüz Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde SSCB yönetiminden kalma yoğun pamuk üretimi hala devam etmektedir. Söz konusu ülkelerde SSCB'nin pamuk üretimini teşviki ve tahıl ikinci plana itmiş olmaları günümüzde de tarımda hala etkisini gösterir bir uygulamadır. Öyle ki SSCB ihtiyaç duyduğu pamuğun %100'ünü günümüzde bağımsızlığını kazanmış olan Türk Cumhuriyetlerinden sağlamaktaydı (Uludağ, 1992: 78). Pamuk ziraatının yoğun su gerektirmesi ise zaten su kaynakları kısıtlı olan bölge için olumsuz etkilerini günümüzde şiddetini artırır bir şekilde göstermekte (Aral Gölü'ndeki gibi) ve ekosistemi büyük ölçüde baskılamaktadır. Türkmenistan'da da tahıl üretiminin, pamuk üretiminin gölgesinde kalması, 1.350 km. uzunluğunda ve ciddi manada rehabilitasyona ihtiyaç duyulan Karakum Kanalı ile de su kaynakları üzerinde ciddi baskı bulunuyor olması tahıl üretiminin son yıllarda daha da üzerinde durulması gereken bir konu haline gelmesine neden olmuştur. Hükümetin tarım üzerindeki yoğun kontrolü ve devletin orta – uzun vadedeki hedefleri kapsamında tahıl üretimini artırma stratejileri geliştirilmiş ve kayda değer bir mesafe kat edilmiştir. Öte yandan idaredeki birtakım aksaklıklar sonucunda 2010'daki 1.476.620 tona çıkan buğday üretiminin 2011'de 1.168.220 tona düşmesi, tohumluk olarak ayrılan kısımla birlikte ülkede bir buğday krizi yaşanmasına neden olmuştur (FAO, 2022). Bunun sonucunda ülkede ekmek fiyatları 3 kat artış göstermiş ve Tarım Bakanı görevinden alınmıştır. Türkmenistan'da 2020'ye gelindiğinde zaten toplam tarım alanları içerisinde tahıl alanlarının %2.9 gibi sınırlı bir alanı kapsadığı, ülkenin önemli bir kesiminin ise tarıma elverişli olmayan (Karakum Çölü) sahadan oluşması ülkenin sınırlı tarım alanlarını en iyi şekilde değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Daşoğuz'un kuzeyi, Ahal'in güneyi ve Marı'da dağınık şekilde tahıl üretimi söz konusu olup diğer illerde sınırlı ve dağınık miktarda üretim gerçekleştirilmektedir.

Bağımsız Türk Cumhuriyetleri bünyesinde üretilen tahılları ürün özelinde detaylandırdığımızda sırasıyla;

Buğday: Medeniyetimizin gelişip şekillenmesinde şüphesiz ziraatın ve zirai faaliyetler içerisinde de tahılların kültürü en önemli noktayı oluşturmaktadır. Tahıllar içerisinde ise geçmişten beri gerek beslenmede gerekse geliştirilen çeşitlerle dünyada en geniş ekimi yapılan tarım ürünü olmasıyla buğday en önemli yeri işgal etmektedir. Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde 2020 itibarıyla üretilen tahıllar içerisinde buğday %63 gibi önemli bir paya sahiptir.

Buğday üretimi noktasında Bağımsız Türk Cumhuriyetlerindeki duruma baktığımızda 1992 – 2020 yılları arasında 22 – 23 milyon ton civarında seyrettiği görülmektedir (Tablo 5). Söz konusu üretim değerleriyle dünya buğday üretiminde de seçilmiş her yılda görüldüğü üzere %10 ila 11'lik pay korunmuştur. Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin tümünün bulunduğu Asya kıtasındaki duruma baktığımızda da genel olarak 100 milyon ton civarındaki buğday üretiminin hemen her yıl %22 ila 24'ü kadarının söz konusu ülkelerde üretildiği görülmektedir. Buna göre de Çin ve Hindistan gibi büyük nüfus kitlelerinin bulunduğu, geniş ölçekli üreticilerin yanında Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin de önemli bir yer işgal ettiği görülmektedir.

Tablo 5: Seçilmiş Yıllar İtibarıyla Buğday Ekim Alanlarının Dünya, Asya ve Türk Cumhuriyetlerindeki Değişimi ile Payları (ha.)

Yıllar	Dünya Toplam	Asya Toplam	Türk Dünyası	Dünyadaki Payı (%)	Asya'daki Payı (%)
1992	222.449.642	101.304.608	24.706.194	11.1	24.4
1995	216.415.178	100.311.050	23.003.353	10.6	23.0
2000	214.932.137	98.007.467	22.208.911	10.3	22.6
2005	221.639.970	98.779.912	24.396.382	11.0	24.7
2007	215.500.951	99.725.131	23.696.238	11.0	23.7
2010	215.475.789	101.106.691	24.571.734	11.4	24.3
2012	217.792.267	100.675.707	23.306.361	10.7	23.1
2015	223.335.833	100.739.331	23.318.022	10.4	23.0
2017	218.301.750	100.253.817	22.745.590	10.4	22.6
2019	215.899.861	98.633.603	21.259.878	9.8	21.5
2020	219.006.893	101.618.443	21.971.040	10.0	21.6

Kaynak: FAO, 2022; TÜİK, 2022, KKTC Tarım Bakanlığı, 2022

Buğday üretimine baktığımızda Türkiye dışında diğer Türk devletlerinin hiçbirinde uzun soluklu bir istikrardan bahsetmek mümkün değildir. Bağımsız Türk Cumhuriyetleri içerisindeki en büyük buğday üreticisi olan Türkiye, tablo 6'da da görüldüğü üzere seçilmiş yıllar itibarıyla belli üretim aralığıyla en istikrarlı ülke konumundadır. Öte yandan Türkiye için artan nüfusu göz önüne alındığında buğday üretiminin neredeyse 20 yıldan fazla bir süredir kayda değer bir artış göstermemesi de bu anlamda ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur. Türkiye'nin ardından 2. sırada yer alan Kazakistan ise buğday üretiminde ciddi artış ve azalışların görüldüğü ülkelerdendir. Ülkede 1992'deki 18 milyon tonluk buğday üretiminin 1995'te neredeyse 1/3'ü kadar üretilebilmiş, hatta 1998'de 4.700.000 tonluk üretimiyle ülke tarihinin en düşük üretimi gerçekleşmiştir. İlerleyen yıllarda sürekli artmışsa da 2010 – 2012 arasında yine 10 milyon tonun altında kalmıştır. Son yıllarda yeniden artan buğday üretimi 2020'de 14.257.950 ton olmuştur. Nüfus açısından Bağımsız Türk cumhuriyetleri içerisinde 2. sırada yer alan Özbekistan'ın sınırlı buğday üretimi dikkat çekmektedir. Ülkede esasında 1990'lara kıyasla buğday üretimi kayda değer oranda artmışsa da 2000'ler boyunca ülke buğday üretimi 6 milyon ton civarında seyretmiştir. Bu açıdan Özbekistan için buğday ve buğday ürünleri konusunda önemli ölçüde dışa bağımlı olduğunu söyleyebiliriz. Azerbaycan, geçmişten beri sınırlı buğday üretimi olan bir ülke olmuş, nitekim 2020'de de bağımsız Türk Cumhuriyetleri toplam buğday üretiminin sadece %4.1'ini sağlayabilmiştir. 1990'lara kıyasla ülke buğday üretimi kayda değer ölçüde artmışsa da 2000'ler boyunca üretim ortalama 1.5 milyon ton seviyesinde kalmıştır. Türkmenistan ise buğday üretiminde istikrarsızlığın en fazla görüldüğü ülkelerdendir. 1992 – 2005 yılları arasında önemli ölçüde artış yaşanmışsa da (Yaklaşık 6.5 katlık bir artış) sonrasında hızlı bir gerileme gerçekleşmiştir. Ülkede 2005'teki 2.834.000 tonluk buğday üretimi 2007'de %60'lık bir gerilemeyle 1.082.770 tona kadar inmiştir. Takip eden yıllarda ise artış ve azalışlar devam etmiştir. Ülkede üretilen buğdayın ise tamamı iç tüketimi karşılamaya yönelik olup sadece %10'u kadarı yem olarak kullanılmaktadır (FAO, 2012: 37). Kırgızistan'ın buğday üretimine baktığımızda istisna 2000 yılı bir kenara bırakılacak olursa üretimi 1 milyon tonun altında kalmış olan ülkede özellikle son yıllarda üretim çok düşük seviyelerde kalmıştır. Ülkenin bağımsızlığını kazandığı yıllardaki 600 bin ton civarındaki buğday üretimi dalgalı üretim seyri sonrasında son olarak 2020'de de 600 bin ton civarında kalmıştır. Kırgızistan, çoğu tarımsal ürün bakımından kendi ihtiyacını karşılayamayan bir ülke olup ülke nüfusunun %60'ından fazlası kırsal kesimde yaşadığı halde tarım işletmelerinin %90 gibi büyük bir kısmı küçük ölçekli işletmelerden oluşmaktadır (FAO, 2016: 9). Bağımsız Türk Cumhuriyetleri içerisindeki en dengesiz üretim seyri ise KKTC'de görülmektedir. Ülkenin 1992'deki 41.692 tonluk buğday üretimi 2000'e gelindiğinde sadece söz konusu değerlerin %10'u kadar üretilebilmiş ve ülkede buğday üretimi yakın yıllara değin 10.000 tonun üzerine çıkmamıştır. Son yıllarda ise hızlı bir üretim artışıyla 2015'te 14.642 tona, 2020'de de 26.950 tona kadar çıkmışsa da buğday üretimi hala 1990'ların başlarındaki değerlerin çok altındadır (Tablo 6).

Tablo 6: Seçilmiş Yıllar İtibarıyla Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'ndeki Buğday Üretimleri (Ton)

Yıllar	Türkiye	Kazakistan	Özbekistan	Azerbaycan	Türkmenistan	Kırgızistan	KKTC
1992	19.300.000	18.284.600	1.042.400	943.387	377.000	679.000	41.692
1995	18.000.000	6.490.400	2.494.100	625.575	695.000	625.000	16.050
2000	21.000.000	9.073.460	3.684.200	1.150.281	1.690.000	1.039.109	4.282
2005	21.500.000	11.198.330	6.057.200	1.527.026	2.834.000	950.076	7.666
2007	17.234.000	16.466.870	6.190.300	1.305.458	1.082.770	708.877	5.861
2010	19.674.000	9.638.400	6.745.000	1.272.340	1.476.620	813.300	7.065
2012	20.100.000	9.841.128	6.612.200	1.797.028	1.200.000	540.531	9.444
2015	22.600.000	13.746.967	6.964.664	1.639.830	1.406.000	704.601	14.642
2017	21.500.000	14.802.865	6.079.164	1.769.574	1.000.000	600.997	27.116
2019	19.000.000	11.451.649	6.093.462	2.114.139	1.500.000	601.216	25.340
2020	20.500.000	14.257.950	6.157.844	1.818.665	1.320.000	629.052	26.950

Kaynak: FAO, 2022; TÜİK, 2022, KKTC Tarım Bakanlığı, 2022

Yukarıda bahsedilen buğday üretim değerleri yumuşak ve sert (Durum) buğday verileri kapsamında. Bununla birlikte ülkelerin tümünde ticari manada önemini büyük ölçüde yitirmiş yerel buğday çeşitleri sınırlı da olsa üretilmektedir. Örneğin; Azerbaycan'da geçmişte nispeten yaygın olan

kavuzlu buğday (Spelt) günümüzde neredeyse üretilmemektedir. Türkiye’de de *siyez* ekseriyetle İhsangazi (Kastamonu)’de yetiştirilmekte olup son yıllarda başarılı tanıtım çalışmalarıyla pazarlarda ilgi görmeye başlamıştır. Konya’da ise sınırlı alanda yetiştiriciliği yapılan *gernikle* ilgili olarak üretimi artırmaya yönelik çalışmalar devam etmektedir. Fakat söz konusu buğday çeşitleri toplam buğday üretiminde çok sınırlı bir paya sahip olduğundan iktisadi manada pazar değerlerinden bahsedebilmek çok güçtür.

Arpa: Buğdaydan sonra Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde en fazla yetiştiriciliği yapılan tahıl çeşidi arpadır. Dünya çapında ise sırasıyla mısır, buğday ve çeltikten sonra 4. sırada arpa yer almaktadır. Arpa yetiştiriciliği temelde bira imalatı ve hayvan besleme amacıyla yapılmaktadır. Özellikle bira imalatıyla öne çıkan Almanya, Çekya, Birleşik Krallık gibi ülkelerin bu anlamda biralık arpa üretimi ve ihracatı çok yüksek seviyelerdedir. Biralık arpa üretiminde ise Çin, Almanya, Brezilya ve Meksika ilk sıralarda yer almaktadır.

Tablo 7: Son 18 Yılda Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde Arpa Ekim Alanı ve Üretimi

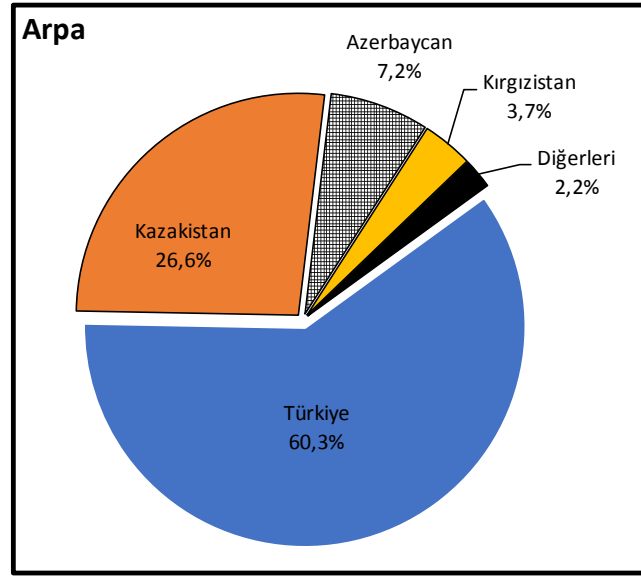
Yıllar	Alan (ha.)	Üretim (Ton)	Dünya Üretimindeki Payı (%)
2003	5.720.385	11.137.858	8.15
2004	5.694.739	11.290.700	7.22
2005	5.548.138	11.901.449	8.70
2006	5.777.452	12.353.243	8.54
2007	5.596.166	10.641.073	8.11
2008	5.212.878	8.958.268	5.82
2009	5.297.273	11.047.958	7.32
2010	4.884.878	9.613.974	7.79
2011	4.928.231	11.323.333	8.52
2012	4.974.580	9.805.015	7.41
2013	5.201.809	11.773.558	8.20
2014	5.293.812	9.782.563	6.74
2015	5.525.903	12.410.020	8.42
2016	5.368.115	11.575.693	7.94
2017	5.157.220	11.849.326	8.04
2018	5.818.498	12.559.968	8.98
2019	6.549.285	13.160.117	8.30
2020	6.565.317	13.643.503	8.68

Kaynak: FAO, 2022; TÜİK, 2022, KKTC Tarım Bakanlığı, 2022

Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin toplam arpa ekim alanı ve üretimlerinin son 18 yıldaki değişimine baktığımızda tablo 7’de görüldüğü üzere ekim alanı ortalama 5 milyon ha., üretim de 11 – 12 milyon ton aralığında seyretmiştir. Söz konusu üretim değerleriyle dünya genelindeki paylarında ise kayda değer bir değişim gerçekleşmemiştir. Bağımsız Türk Cumhuriyetleri toplam arpa üretimleriyle 2003’te %8.15, 2007’de %8.11, 2011’de %8.52, 2015’te %8.42, 2018’de %8.98 ve 2020’de de %8.68’lik paya sahip olmuştur. Her ne kadar istisna daralmalar olsa da (2008 ve 2014’teki gibi) bunlar dönem dönem yaşanan olumsuz hava şartlarından (Şiddetli kuraklığın yaşandığı yıllardaki gibi) kaynaklı düşüselere bağlı olarak gerçekleşmiştir.

Arpa üretimini Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ölçeğinde ele aldığımızda en büyük üretici Türkiye olup %60 civarındaki payıyla bu anlamda lider konumundadır. Türkiye’yi %26’lık payıyla Kazakistan takip etmektedir (Şekil 6). Türkiye ve Kazakistan toplam %87’lik paylarıyla Bağımsız Türk Cumhuriyetleri içerisindeki arpa üretim merkezleri olarak adlandırılabilirler. Arpa üretimde 3. sırada yer alan Azerbaycan ise %7.2’lik paya sahip olup sırasıyla Kırgızistan, Özbekistan, KKTC ve Türkmenistan izlemektedir.

Şekil 6: 2020’de Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde Arpa Üretiminin Ülkelere Göre Payları

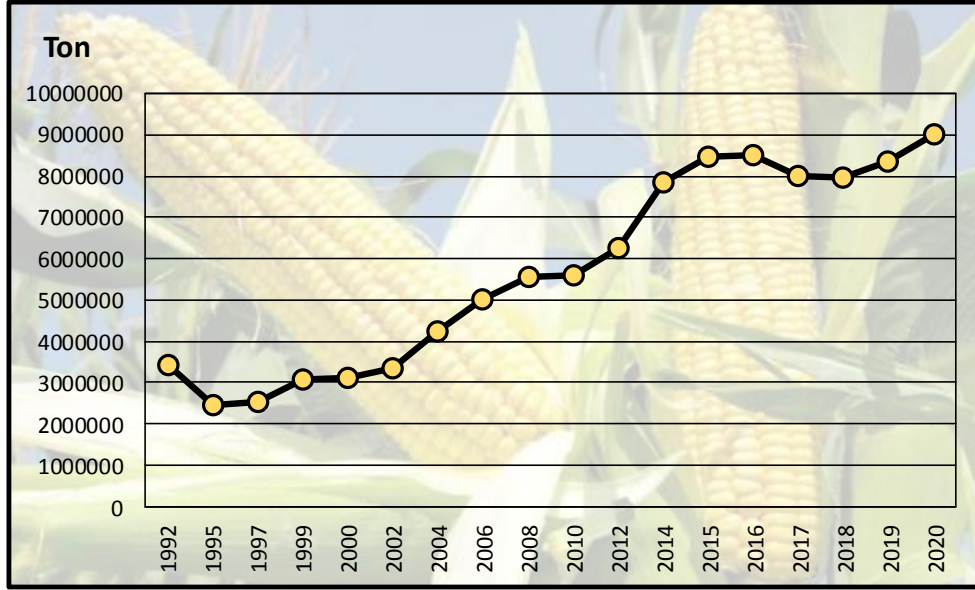

Kaynak: FAO, 2022; TÜİK, 2022, KKTC Tarım Bakanlığı, 2022

Arpa üretimi KKTC’de oldukça istikrarsız bir gelişim sergilemektedir. Ülkede 2004’te 148.917 ton olan arpa üretimi 2008’de 15.073 tona kadar gerilemiş, ertesi yıl 54.938’e, 2011’de de 135.475 tona kadar çıkmışsa da 2014’te yeniden düşüşe geçerek 22.316 ton olmuştur (KKTC Tarım ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı, 2022). Son olarak 2020’de 54.052 ha. alandan 120.449 ton ürün elde edilmiştir. Arpa üretiminde son sırada yer alan Türkmenistan’ın ise geçmişe kıyasla üretimi önemli ölçüde azalmıştır. Ülkenin 1992’deki 127.000 tonluk arpa üretimi 1995’te 207.000 tona kadar çıkmışsa da 2007’de 7.670 tona, 2008’de de ülke tarihinin en düşük seviyesi olan 2.420 tona gerilemiştir (FAO, 2022). Söz konusu yıllarda ülke çapında genel olarak tahıllarda yaşanan bu rekor düşüklüğü siyasal anlamda da büyük bir krize neden olmuş ve dönemin Tarım Bakanlığı eleştirilerin temel hedefi haline gelmiştir. Ülkede 2013 – 2015 arasında 30.000 tonda kalan arpa üretimi son 2 yılda yeniden gerileyerek 2017’de 13.646 tona kadar inmiş, 2020’de ise bir miktar artarak 20.057 tona yükselmiştir (FAO, 2022).

Mısır: Tahıllar içerisinde dünya geneliyle kıyaslandığında en dikkat çekici durum mısırdaki düşüştür. Dünya çapında en fazla yetiştirilen tahıl olan mısır, 2020’de üretilen toplam tahılın %38.8 gibi önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Aynı yıl buğdayın payı ise %25.4 ile sınırlı kalmıştır. Daha önce de bahsedildiği gibi Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin büyük bir kısmı su isteği diğer tahıllara göre daha fazla olan mısır için uygun şartları haiz değildir. Bununla birlikte mevcut mısır üretimi her ne kadar artış eğiliminde olsa da ihtiyacın çok altındadır. Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin toplam mısır üretimlerinin yıllar itibarıyla gelişimine baktığımızda 1990’lar ile 2000’lerin ilk yarısına kıyasla önemli ölçüde arttığı anlaşılmaktadır. Buna göre toplam üretim 1992’ye kıyasla %131, 2000’e kıyasla %153 ve 2010’a kıyasla da %41.7’lik artış göstermiştir. Mısır üretimi 1990’ların ikinci yarısında 3 milyon tonun altına kadar düşmüşse de 2004’te 4 milyon tonu, 2006’da 5 milyon tonu ve 2012’de de 6 milyon tonu aşmıştır. Son yıllarda 8 milyon ton civarında olan mısır üretimi 2016’da 8.529.681 tona çıkmış, sonrasında sınırlı bir gerileme yaşanmışsa da 2018’den itibaren yeniden artış başlamış ve 2019’da 8.3 milyon ton, 2020’de de 9 milyon ton mısır üretimi gerçekleşmiştir (Şekil 7). 2020 yılı dünya genelinde toplam 1.162.352.997 tonluk mısır üretiminin sadece %0.7’lik kısmı Türk cumhuriyetlerinde gerçekleşmiştir.

Mısır üretiminin Bağımsız Türk Cumhuriyetleri içerisindeki dağılımına baktığımızda 2020 itibarıyla üretilen toplam 9.005.045 ton mısırın %72.2’sini Türkiye sağlamıştır. Bu açıdan Türkiye için Bağımsız Türk Cumhuriyetleri içerisindeki ana tedarikçidir diyebiliriz. Diğer üreticiler sırasıyla Kazakistan (958.106 ton), Kırgızistan (714.086 ton), Özbekistan (475.341 ton), Azerbaycan (314.512 ton) ve Türkmenistan (43.000 ton) gelmektedir (FAO, 2022). KKTC’de de esasında mısır yetiştiriciliği söz konusuysa da resmi istatistiklere konu olmamıştır.

Şekil 7: Seçilmiş Yıllar İtibariyle Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'ndeki Toplam Mısır Üretim Miktarları

Kaynak: FAO, 2022; TÜİK, 2022

Çeltik: Dünya genelinde en fazla üretilen 3. tahıl çeşidi olan çeltik, tarım tarihinde kültüre alınan en eski tahıllardandır. Çeltik özellikle Güneydoğu Asya / Uzak Doğu için stratejik önemi olan bir tahıl çeşidi olup en fazla üretilen ve de işlenmesiyle türlü şekillerde tüketilen bir bitkidir. Amerika için mısır, Avrupa ve Batı Asya için buğday, Afrika için sorgum ne ifade ediyorsa Güneydoğu Asya / Uzak Doğu için de çeltik / pirinç aynı anlama gelmektedir.

Bağımsız Türk Cumhuriyetleri içerisinde çeltik üretimine baktığımızda tüm tahıllar içerisinde 2020'de 2.034.097 tonla 4. sırada yer almıştır. Türkiye haricindeki diğer Türk Cumhuriyetleri coğrafi şartlar bakımından çeltik yetiştiriciliği için fazla elverişli olmayıp ihtiyacın büyük bir kısmı ithalatla karşılanmaktadır. 2020'de söz konusu ülkeler içerisinde 980.000 tonluk çeltik üretimiyle tüm Bağımsız Türk Cumhuriyetleri çeltik üretiminin %48.2'sini sağlayan Türkiye ilk sırada yer almaktadır. Türkiye'yi sırasıyla Kazakistan (556.775 ton), Özbekistan (293.451 ton), Türkmenistan (150.000 ton), Kırgızistan (44.474 ton) ve Azerbaycan (9.397 ton) takip etmektedir (FAO, 2022). Çeltik, Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri'nde ekseriyetle pamuğa dayalı sulama sistemlerinin gelişmiş olduğu sahalarda yaygınlık göstermekte olup bununla birlikte çok küçük miktarlarda üretim yapılmaktadır. Türk Cumhuriyetleri içerisindeki en büyük tedarikçi olan Türkiye'de ise ekseriyetle ülkenin kuzey yarısında ve dağınık olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde yetiştirilmektedir.

Yulaf: Geçmişten beri özellikle hayvan yemi (Ekseriyetle at yemi) olarak kullanılmış olan son yıllarda ise unlu mamuller sanayinde (Özellikle bisküvi üretiminde) kullanılan ikincil serin iklim tahıl çeşitlerindedir. Yine son yıllarda sağlıklı beslenme konusunda artan farkındalık kapsamında yulaf ezmesi özellikle kahvaltılık ve ara öğünlerde alternatif olarak gelişmiş ülkelerde yoğun bir şekilde talep görmektedir.

Türk kültüründe atın çok özel bir yere sahip olması ve yakın yıllara değin at yetiştiriciliğinin başlıca iktisadi faaliyetlerden biri olması buna bağlı yulaf üretimini de geliştirmiştir. Öte yandan yulaf yetiştiriciliği çoğu zaman ülkelerin kendi ihtiyacına yönelik olmuş ve fazlaca ticarete konu olmamıştır. 2020'ye gelindiğinde toplam 568.647 tonluk üretimiyle yulaf, tüm tahıl çeşitleri içerisinde 5. sırada yer almıştır. Bununla birlikte aynı yıl Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin toplam tahıl üretiminin sadece %0.8'ini oluşturmaktadır. 2020 itibarıyla Türkiye'de 314.528 ton ve Kazakistan'da 240.157 ton yulaf üretilmiş olup diğer ülkelerin üretimleri çok düşüktür.

Çavdar: Yulaf gibi çavdar da geçmişten beri belli miktarda yetiştirilmiş ikincil serin iklim tahıllarından olmuştur. Bununla birlikte son yıllarda sağlıklı beslenme trendleri doğrultusunda çavdarın

da popülaritesi oldukça artmıştır. Çavdar ekmeği başta olmak üzere çeşitli unlu mamullerin üretiminde oldukça ilgi gören çavdar, ayrıca yüksek lif içeriği ile de dikkat çekmektedir.

Çavdarın son yıllarda popülaritesi artmış olsa da dünya genelindeki üretiminde kayda değer bir düşüş söz konusudur. 1965'te dünya genelinde 35.362.831 ton üretilmiş olan çavdar, 1980'de 25.377.975 tona, 1998'de 21.117.912 tona, 2007'de 15.173.937 tona ve son olarak 2020'de de 15.022.273 tona kadar gerilemiştir (FAO, 2022). Buna göre dünya genelinde çavdar üretimi 1965'ten 2020'ye değin %57.5 oranında gerileme göstermiştir. Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde ise çavdarın geçmişten beri çok sınırlı bir üretimi olmuştur ve 2020'de de sadece 334.042 tonluk üretim gerçekleşmiştir. Söz konusu üretim değeriyle de aynı yıl dünya çavdar üretiminin sadece %2.2 gibi sınırlı bir kısmını karşılamışlardır. Çavdar, Türkmenistan ve KKTC haricinde diğer tüm Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde az veya çok yetiştirilen bir tahıl çeşididir. Bununla birlikte en büyük üretici Türkiye olup 2020'de 295.681 tonluk çavdar üretimi son yıllarda artış eğilimine geçmiştir. İkinci sırada 29.813 tonluk üretimiyle yer alan Kazakistan'ı sırasıyla Özbekistan (7.105 ton), Azerbaycan (504 ton) ve Kırgızistan (939 ton) takip etmektedir (FAO, 2022). Söz konusu değerlerden de anlaşıldığı üzere Bağımsız Türk Cumhuriyetleri içerisinde çavdar üretiminde Türkiye merkez konumunda olup diğer ülkelerde oldukça sınırlı miktarlarda yetiştirilmektedir.

Diğer Tahıllar: Bağımsız Türk Cumhuriyetleri çok geniş bir alanı kapsadığından üretilen tahıllarda da bir çeşitlilik söz konusudur. Bununla birlikte özellikle yerli çeşitler, son yıllarda yüksek verimli çeşitler karşısında büyük ölçüde gerilemiş, hatta bazı çeşitler tamamiyle kaybolmuştur. Yakın yıllarda yerli çeşitlere olan yönelimle beraber bu kapsamdaki tahıl çeşitlerine de dikkat çekilmeye başlanmıştır. Örneğin; Türkiye'de özellikle İhsangazi (Kastamonu)'de oldukça yaygınlık kazanmış olan siyez (*Triticum monococcum*) üretimi bu duruma emsal gösterilebilir. Bunun yanı sıra bölgeye yabancı yeni tahıl çeşitlerinde kayda değer gelişmeler yaşanmaktadır. Bu durumu da bir örnekle izah edecek olursak son yıllarda Türkiye ve Kırgızistan'da kinoa (*Chenopodium quinoa* Willd.) yetiştiriciliği konusunda dikkat çekici gelişmeler yaşanmıştır. Latin Amerika kökenli bu tahıl çeşidi, besin içeriği ve pazarlarda yüksek fiyattan alıcı bulmasıyla üzerinde durulması gereken bir tahıl çeşididir.

Dünya Tahıl Ticaretinde Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin Konumu

Dünya genelinde Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin toplam tahıl ve bunlar içerisinde de özellikle buğday ve arpa üretiminde belli bir payları bulunuyorsa da aynı durum ticaret alanında söz konusu olamamıştır. Dünya çapında 2018'de 120.9, 2020'de de 128 milyar \$ tahıl ithalatı; aynı yıllarda sırasıyla 111.8 milyar \$ ve 119 milyar \$'lık da ihracat gerçekleşmiştir (ITC, 2022). Toplam tahıl ithalatı 2020'de 471.152.910 ton olup bu değerinde sadece %3.9 gibi sınırlı bir kısmı (18.822.240 tonu); aynı yıl dünya genelindeki 491.642.928 tonluk tahıl ihracatının da yalnız %1.4'lük kısmı (7.226.844 ton) Bağımsız Türk Cumhuriyetleri tarafından sağlanmıştır.

Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'nin son 16 yıldaki toplam tahıl ihracat ve ithalatına baktığımızda tablo 8'de de görüldüğü üzere hem ihracatta hem de ithalatta önemli ölçüde artışlar yaşandığı görülmektedir. İthal edilen ürünlerde açık ara farkla mısır ve sonrasında da pirinç önemli bir yer tutarken, ihracatta ise buğday en büyük payı oluşturmaktadır. Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus pazar değeri daha fazla olan pirinç ve mısır nedeniyle ithalatta yaşanan döviz kaybı daha fazla olmuştur. Örneğin 2012 yılı verileri incelendiğinde 8.3 milyon ton tahıl ihracatına karşılık 7.6 milyon ton tahıl ithal edilmiştir. Buna karşılık ihracattan elde edilen gelir, ithalata ödenen miktarın altında kalmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranına baktığımızda ise 2000'lerin ikinci yarısına değin bu anlamda başarılı ve zaman zaman dengeli bir durum söz konusuysa da sonraki yıllarda tahıl ticaretinde ciddi bir açık ortaya çıkmıştır. Son olarak 2012'deki %108.7 olan oran zaman zaman zaman zaman %60'ları aşmışsa da 2014, 2015, 2017, 2019 ve 2020'de önemli ölçüde açığın arttığı görülmektedir (Tablo 8). Son iki yılda ithalat miktarı, ihracatın iki katından fazla gerçekleşmiştir.

Tablo 8: 2005 – 2020 Yılları Arasında Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'nin Toplam Tahıl İhracat ve İthalat Değerleri²

Yıllar	İhracat		İthalat		İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
	Ton	Değer (000 \$)	Ton	Değer (000 \$)	
2005	2.839.042	362.716	2.043.701	353.384	139
2006	5.929.045	773.185	2.163.693	391.170	274
2007	7.216.623	1.374.029	5.815.585	1.459.386	124
2008	5.682.198	1.676.529	7.980.011	2.915.121	71,2
2009	4.630.178	905.567	6.191.365	1.658.554	74,8
2010	7.303.880	1.357.313	5.806.610	1.533.800	126
2011	3.728.806	910.870	7.888.691	2.510.197	47,2
2012	8.324.471	1.917.514	7.655.242	2.165.153	108,7
2013	5.968.806	1.567.715	9.028.012	2.720.934	66
2014	5.235.735	1.279.845	10.996.056	3.023.581	47,6
2015	4.563.980	946.411	9.993.369	2.409.581	45,7
2016	5.572.889	957.559	8.867.055	1.775.933	63
2017	5.545.505	940.472	11.455.918	2.284.329	48,4
2018	8.430.498	1.429.112	13.039.283	2.687.858	64,6
2019	8.437.817	1.726.910	20.434.143	4.503.133	41,3
2020	7.226.844	1.669.923	18.822.240	4.404.431	38,4

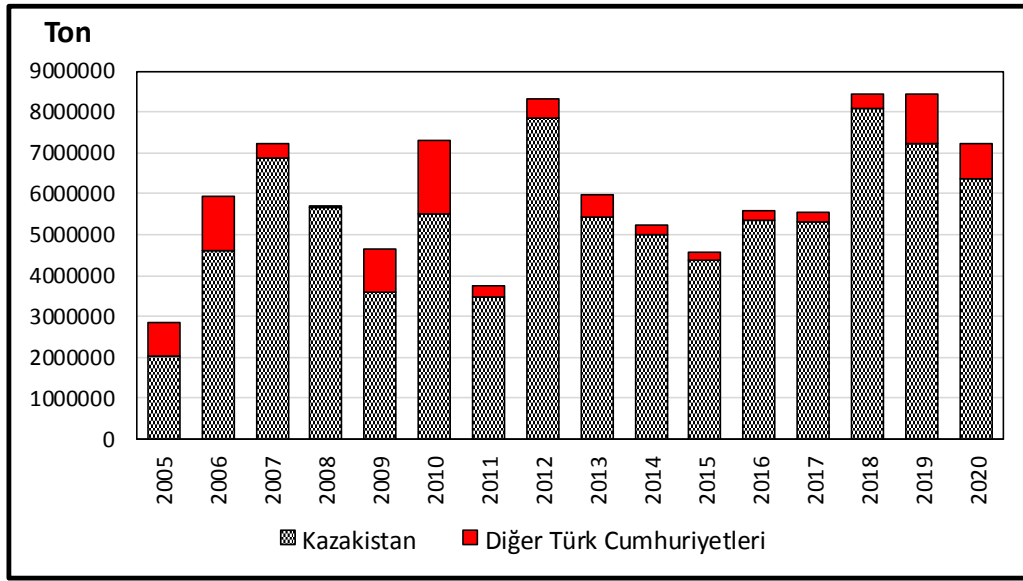
Kaynak: ITC, 2022; TÜİK, 2022

Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin tahıl ihracatında açık ara farkla Kazakistan en büyük ihracatçı ve bu anlamda belirleyici ülke konumundadır. Şekil 8'de de görüldüğü üzere Bağımsız Türk Cumhuriyetleri içerisinde Kazakistan'ın ihraç ettiği tahıl miktarı diğer Türk Cumhuriyetlerinin birkaç misli kadardır. Örneğin; Kazakistan 2007'de ihraç edilen toplam tahılın %95.3'ünü, 2012'de %94.4'ünü, 2017'de %95.8'ini ve son olarak 2020'de de %88.1'i gibi büyük bir dilimini kapsamaktadır. Özetle Kazakistan için Bağımsız Türk Cumhuriyetleri tahıl ihracatının lider ve temel belirleyicisidir diyebiliriz. Kazakistan'ın tahıl ihracatında en önemli partnerleri; Özbekistan, İran, Tacikistan, Çin, Afganistan, İtalya, Türkiye, Azerbaycan, Rusya Fed., Türkmenistan, Kırgızistan ve Gürcistan'dır. Bunlardan İtalya'yı bir kenara bırakacak olursak ülkenin ekseriyetle yakın çevresiyle ticaretinin olduğu anlaşılmaktadır. Diğer Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin ise payları çok düşük olup 2004'te 348.525 ton, 2007'de 335.799 ton, 2009'da 1.053.100 ton, 2011'de 238.269 ton, 2014'te 221.250 ton, 2018'de 233.743 ton ve 2020'de ise 855.644 ton tahıl ihracatları olmuştur. 2020 itibarıyla Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'nin yapmış olduğu toplam 7.226.844 tonluk tahıl ihracatının 6.371.200 tonu Kazakistan, 793.632 tonu Türkiye ve 54.973 tonu Özbekistan tarafından gerçekleştirilmiş olup diğerlerinin birkaç bin tonluk ihracatı söz konusudur (ITC, 2022). Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin tahıl ihracatında Kazakistan en önemli aktör iken esasında pek çok tahıl çeşidinin üretiminde Türkiye daha önde olmasına karşın Kazakistan'ın bu anlamda çok gerisinde kalmıştır. Buradan da anlaşıldığı üzere Türkiye tahıl üretiminin büyük bir kısmını iç tüketime sarfetmekte ve dünya tahıl ticaretinde önemli bir rol üstlenememektedir. Öte yandan son birkaç yıldır Türkiye'nin de tahıl ihracatı artmış olup 2019'da 1.080.058 ton ve 2020'de de 793.632 ton ihracat gerçekleşmiştir. Türkiye'nin toplam tahıl ihracatında Irak, Libya, İtalya, Suriye, ABD, Hollanda, Belçika, İran, Fas, Almanya, Ürdün ve KKTC önde gelen ülkelerdir. Ülkenin sınırlı tahıl ihracatında Irak, Suriye ve KKTC'nin ilk sıralarda yer alması ülkelerin içerisinde buldukları özel durum ve yakınlıkları büyük ölçüde belirleyici olmuştur. Türkiye'nin 2020'deki toplam 290 milyon \$'lık tahıl ihracatının 99.8 milyon \$'ı (%34.4'ü) Irak'a, 47.4 milyon \$'ı Suriye'ye ve 13.5 milyon \$'ı da Libya'ya gerçekleşmiştir (ITC, 2022). Ülkeler özelinde en dikkat çekici değerler Azerbaycan'a aittir. Ülke tarihinin en yüksek ihracat değeri olan 2018 yılına ait 42.844 tonluk tahıl ihracatı bir kenara bırakılacak olursa esasında Azerbaycan

²Tablodaki değerlere KKTC verileri dahil değildir. Ülkedeki ticaret kalemlerinin farklı oluşu ve uluslararası ticarete KKTC'nin hala tanınmıyor olması nedeniyle sağlıklı veri analizi yapılamamaktadır.

hemen çoğu yıl Türkmenistan ile birlikte son sıralarda yer almış ve sadece birkaç bin veya birkaç yüz tonluk ihracatı söz konusu olmuştur. Bu açıdan 2018 yılına ait ihracat sıralaması önceki yıllarla karşılaştırıldığında oldukça farklı bir sonuç ortaya koymaktadır. Özbekistan'daki dikkat çekici durum ise ülkenin 2017'deki toplam 102 milyon \$'lık ihracat gelirinin 101.7 milyon \$'lık kısmını Afganistan'dan elde edilmiş olmasıdır. Buna göre ülke tahıl ihracatının yegane partneri Afganistan'dır. 2020'ye gelindiğinde ise ülke 54.973 tonluk tahıl ihracatından 33 milyon \$ gelir elde etmiş, bu defa Tacikistan, Pakistan, Irak ve Afganistan ilk sıralarda yer alan ülkeler olmuşlardır.

Şekil 8: Kazakistan ve Diğer Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin Son 16 Yılda Toplam Tahıl İhracat Miktarları

Kaynak: FAO, 2022; TÜİK, 2022

Ülkeler ölçeğinde tahıl ithalatına baktığımızda ilk olarak Bağımsız Türk Cumhuriyetleri içerisinde en fazla ithalatı yapan Türkiye'de yıldan yıla çok ciddi artışlar dikkat çekmektedir. Ülkenin 2001'deki 1.198.623 ton olan tahıl ithalatında 537.113 tonluk mısır ithalatı en büyük paya sahiptir. İlerleyen yıllarda da mısır ithalatı önemini korusa da 2007'den itibaren bu defa buğday ithalatı önem kazanmaya başlamıştır. Türkiye'nin 2006'da 239.874 ton olan buğday ithalatı 2007'de 2.147.107 tona çıkmış ve sonraki yıllarda bir daha bu değer altına düşmemiştir. Türkiye'nin toplam tahıl ithalatı 2018'de 8 milyon tonu aşmış, 2019'da tarihinin en yüksek seviyesi olan 15 milyon tona ulaşmış ve 2020'de de 13.4 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. 2020'deki tahıl ithalatının çeşitlere göre dağılımına baktığımızda 9.6 milyon tonla buğday ilk sırada yer almakta olup sırasıyla mısır (2.3 milyon ton), arpa (889.319 ton), pirinç (584.479 ton) ve diğerleri gelmektedir (ITC, 2022). 2020 yılı verilerine göre tahıl ithalatındaki partnerlere baktığımızda çoğu yılda olduğu gibi Rusya Federasyonu ilk sırada yer almış, burayı sırasıyla Ukrayna, Kanada, Meksika, Litvanya, Romanya, Suriye ve Çin izlemiştir. Aynı yıl tahıl ithalatına harcanan dövizin %52.2 gibi önemli bir kısmı Rusya'ya ödenmiştir. Türkiye'nin son yıllardaki tahıl ithalatı her ne kadar dikkat çekici ölçüde artmışsa da tahıl ürünleri ihracatı da bir o kadar artış göstermiştir.

Türkiye'nin ardından tahıl ithalatında 2. sırada yer alan Özbekistan'daki duruma baktığımızda ülkenin yıldan yıla ithalat miktarı ve buna bağlı yaşanan döviz kaybının hızlı bir şekilde arttığı görülmektedir (Tablo 9). Ülkede 2005'teki 79.276 ton olan tahıl ithalatı ertesi yıl iki katına yaklaşmış, 2008'de 265.351 ton, 2011'de 595.232 ton, 2014'te 1.033.959 ton, 2018'de 2 milyon tonu aşmış ve 2020'de de 2.8 milyon ton olmuştur. İthalattaki bu artış buğday üretiminin yetersizliği ile açıklanabilir. Nitekim önceleri tahıl ithalatında buğdayın payı sınırlıyken (Örneğin 2005'te toplam tahıl ithalatının sadece %45'i buğdaydır) ilerleyen yıllarda buğdayın payı büyük ölçüde artmıştır (2018'de %93, 2020'de %94.5). Ülkenin her ne kadar kısa ve orta vadede buğday üretiminde %20 ila 25 oranında üretim artışını hedefleme politikaları söz konusuysa da gerek iktisadi şartlar gerekse çevresel faktörler (Küresel iklim

değişikliğine bağlı periyodunu sıkılaştıran ekstrem hava koşulları gibi) hedeflerin gerisinde kalınmasına neden olmaktadır. Özbekistan, 2020 itibarıyla toplam tahıl ithalatına harcamış olduğu 592 milyon \$'ın 572 milyon \$'ını Kazakistan'a ödemiştir (ITC, 2022). Ülkenin Kazakistan'dan sonra diğer ithalat ortakları Rusya ve Türkiye'dir. Bununla birlikte 2020'de Özbekistan, Türkiye'den sadece 874 tonluk pirinç ve 677 tonluk da mısır ithalatı gerçekleştirmiştir.

Tablo 9: Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'nin 2005 – 2020 Yılları Arasındaki Toplam Tahıl İthalat Miktarları (Ton)

Yıllar	Türkiye	Özbekistan	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Türkmenistan
2005	788.037	79.276	971.330	38.329	166.729	-
2006	610.025	148.566	1.068.653	72.353	261.491	2.605
2007	3.552.691	163.454	1.481.896	83.747	399.780	134.017
2008	5.375.067	265.351	1.431.640	117.804	355.276	434.873
2009	4.209.524	222.997	1.038.315	171.505	424.392	124.632
2010	3.602.725	259.634	1.497.807	36.095	375.677	34.672
2011	5.540.887	595.232	1.305.105	95.888	316.307	35.272
2012	4.882.479	676.165	1.470.032	88.602	488.921	49.043
2013	6.145.954	781.489	1.629.461	46.408	389.807	34.893
2014	7.883.979	1.033.959	1.496.459	61.365	474.558	45.736
2015	6.359.928	1.477.126	1.618.878	132.771	358.252	46.414
2016	5.103.707	1.756.181	1.741.288	49.270	187.361	29.248
2017	7.798.022	1.764.727	1.489.194	60.440	323.179	20.356
2018	8.843.308	2.421.444	1.198.239	150.753	156.334	269.205
2019	15.458.187	2.417.176	1.719.611	416.898	170.516	251.755
2020	13.462.898	2.846.861	1.527.135	729.983	175.049	80.314

Kaynak: ITC, 2022; TÜİK, 2022

Azerbaycan'ın toplam tahıl ithalatına baktığımızda son 16 yılda ortalama 1 – 1.5 milyon ton arasında seyretmiştir. Ülkenin 2005'teki toplam 971.330 tonluk tahıl ithalatı 2020'e gelindiğinde %57'lik artışla 1.527.135 ton olmuştur. Ülkenin tahıl ithalatının tamamına yakını buğday oluşturmaktadır. Örneğin; 2005'teki toplam tahıl ithalatının %95'i, 2010'da %88.8'i, 2018'de %85.6'sı ve 2020'de de %89.3'ü buğdaydan oluşmaktadır. Azerbaycan'ın tahıl ithalatında en büyük ortağı Rusya Federasyonu'dur. Ülkenin 2020'deki toplam tahıl ithalatının %87.8 gibi önemli bir kısmı Rusya'dan sağlanmıştır. Rusya dışında sırasıyla Hindistan, Kazakistan, Türkiye, Tayland, Pakistan ve Çin gelmektedir. Azerbaycan 2020'de Rusya Federasyonu'ndan 1.349.822 ton, Kazakistan'dan 14.874 ton ve Türkiye'den de sadece 368 ton buğday ithal etmiştir (ITC, 2022). Aynı yıl Türkiye'den buğday dışında 855 ton mısır, 492 ton arpa ve 171 ton da pirinç ithal edilmiştir. Hindistan ve Tayland'dan ise sadece pirinç ithalatı söz konusu olmuştur. Azerbaycan, 2020'de Rusya'dan yaptığı tahıl ithalatına 316 milyon \$ ödemiştir. Aynı yıl tahıl alımı yaptığı diğer ülkeler sırasıyla Hindistan (25 milyon \$), Kazakistan (5.6 milyon \$), Türkiye (3.2 milyon \$), Tayland (2 milyon \$) ve Pakistan (2 milyon \$) olup diğer ülkelerin payları önemsizdir (ITC, 2022).

Tahıl ithalatı en fazla değişkenlik gösteren ülkelerden birisi de Türkmenistan'dır. Tablo 9'da da görüldüğü üzere ülkenin 2006'da 2.605 ton tahıl ithalatına karşılık ertesi yıl 10 katından fazla bir ithalat yapılmış, 2008'de 434.873 tonluk ithalatla tarihinin en yüksek seviyesine ulaşmıştır. İzleyen yıllarda tahıl ithalatı önemli ölçüde azalmış ve 2010 – 2017 yılları arasında en yüksek 49.043 tona çıkmıştır. Fakat 2018'de tahıl ithalatı yeniden önemli ölçüde artış göstermiş ve 269.205 ton olmuş, ertesi yıl da 251.755 ton olarak gerçekleşmiş, 2020 yılının kesin olmayan rakamlarına göre de 80.314 ton olarak gerçekleşmiştir. Türkmenistan için de en önemli ithal tahıl kalemini buğday oluşturmaktadır. Ülkenin 2006'daki 2.605 tonluk toplam tahıl ithalatının 2.365 tonunu, 2009'daki 124.632 tonluk tahıl ithalatının 116.728 tonunu, 2018'deki 269.205 tonluk tahıl ithalatının 263.046 tonunu ve 2019'da da 251.755 tonluk tahılın 243.704 tonunu buğday oluşturmuştur. Bununla birlikte ithalatın azaldığı yıllarda buğday ithalatı

yapılmamış, en fazla pirinç alımı gerçekleşmiştir. Örneğin; 2017’de buğday ithalatı yapılmamış olup 19.639 ton pirinç ithal edilmiş, aynı yılın toplam tahıl ithalatının %96.5’ini oluşturmuştur. 2017’de alımı yapılan diğer tahıllar 650 ton mısır ve 67 ton kadar da yulaftan oluşmaktadır. 2018’e gelindiğinde ise pirinç ithalatı önemli ölçüde azalmış ve 2.451 ton olmuştur. Aynı yıl 263.046 ton buğday, 2.647 ton mısır, 871 ton arpa, 136 ton diğer buğday çeşitleri ve 54 ton da yulaf alımı gerçekleşmiştir (ITC, 2022). 2019’da da benzer bir sıralamayla buğday başta olmak üzere pirinç (4.938 ton), mısır (2.530 ton), arpa (549 ton) ve diğer tahıllar gelmektedir. Türkmenistan’ın tahıl ithalatı konusundaki partnerlerine baktığımızda Kazakistan ve Rusya Federasyonu ilk sıralarda yer almaktadır. 2018’e değin Türkmenistan’ın en fazla tahıl alımı yaptığı ülke Rusya Federasyonu iken 2018 itibarıyla Kazakistan ilk sıraya geçmiştir. Söz konusu yıl Türkmenistan toplam 46.6 milyon \$’lık tahıl alımı gerçekleştirmiş bunun 42.3 milyon \$’lık kısmı ise Kazakistan’a ödenmiş, 2019’da ise toplam tahıl ithalatına 52.3 milyon \$ harcanmış, bunun da 48.8 milyon \$’ı Kazakistan’a ödenmiştir. Türkiye’den yapılan ithalat ise çok sınırlı olup 2018’de de 71 ton pirinç ve 35 ton mısır; 2019’da da 381 ton mısır ve 157 ton pirinç alımı yapılmıştır.

Tahıl üretim ve ihracatında ilk sırada yer alan Kazakistan, ithalatta ise son yıllara kadar en alt sıralarda yer almakta olup özellikle son 2 yılda ciddi miktarlarda alım yapmıştır. Tablo 9’da görüldüğü gibi ülkenin tahıl ithalatı en düşük 2005’te 38.329 ton ve en yüksek olarak da 2020’de 729.983 ton olarak gerçekleşmiştir. Buna bağlı olarak da tahıl ithalatına ödediği döviz de yıldan yıla değişim göstermiş olup 2001’de 3.7 milyon \$, 2006’da 15.5 milyon \$, 2008’de 45.5 milyon \$, 2011’de 47 milyon \$, 2016’da 11.1 milyon \$, 2018’de 28 milyon \$, 2019’da 78.6 milyon \$ ve 2020’de de 112.3 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. Kazakistan’ın da en önemli alışveriş yaptığı ülkeler arasında Rusya Federasyonu ilk sırada yer almaktadır. Kazakistan’ın 2015’te toplam tahıl ithalatına ödemiş olduğu 38.8 milyon \$’ın 31.6 milyon \$’ı; 2017’de 16.3 milyon \$’ın 12.4 milyon \$’ı, 2018’de 28 milyon \$’ın 22.1 milyon \$’ı ve 2020’de de 112.3 milyon \$’ın 105.6 milyon \$’ı Rusya Federasyonu’na ödenmiştir. Kazakistan’ın 2020 itibarıyla tahıl alımı yaptığı ülkeler sırasıyla Rusya Federasyonu, Hindistan, İtalya, Ukrayna ve ABD’dir. Kazakistan’ın 2020’de toplam 729.983 ton tahıl ithalatı gerçekleştirmiş olup Rusya Federasyonu’ndan 633.359 ton buğday, 64.081 ton arpa, 6.122 ton pirinç, 5.127 ton mısır ve 13.085 ton da çavdar, yulaf, sorgum gibi diğer tahıl çeşitlerinden oluşmakta olup toplam tahıl ithalat miktarının %98.8’ini oluşturmaktadır. Türkiye’den ise 2020’de 57 ton mısır, 3 ton buğday ve 2 ton pirinç olmak üzere toplam da 62 tonluk tahıl alımı yapılmıştır.

Tahıl ithalatı çok sınırlı olan Kırgızistan’ın durumuna baktığımızda geçmişe kıyasla 2000’lerin ilk yarısında yaşanan artış, 2010’ların ortalarında oldukça yükselmiş, son yıllarda ise önemli ölçüde azalmıştır (Tablo 9). Ülkenin 2005’te 200 bin tonu bulmayan tahıl ithalatı, 2009’da 400 bin tonu aşmış, sonrasında inişli çıkışlı bir seyir yaşanmış olup 2018’de 156.334 tona kadar inmiştir. İthal edilen tahılın tamamına yakını buğday oluşturmaktadır. Örneğin 2017’deki ithalatın %83’ünü, 2018’deki ithalatının %88’ini ve 2020’deki ithalatın da %93.8’ini buğday teşkil etmiştir. Ülkenin 2020’de sırasıyla 164.270 ton buğday, 5.942 ton pirinç, 704 ton mısır ve 3.787 ton diğer buğday çeşitleri ithalatı söz konusu olmuştur (ITC, 2022). Kırgızistan’ın 2020’de tahıl ithalatına harcadığı toplam 40.2 milyon \$’ın 21.7 milyon \$’ı Rusya’ya, 15.6 milyon \$’ı da Kazakistan’a ödenmiştir. Ülke aynı yıl Rusya’dan 81.359 ton buğday, 1.657 ton pirinç ve 3.801 ton da diğer tahıllar; Türkiye’den de 33 ton mısır ve 2 ton da pirinç alımı yapılmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Medeniyetin başlangıcı kabul edilen tarımın başlaması ve yerleşik düzene geçilmesi, günümüz dünyasını şekillendiren temel faktör olmuş ve yaşadığımız dünyanın gelişimini belirleyen en önemli faktör olma özelliğini de korumaktadır. Küresel iklim değişikliği, su kaynaklarının korunması ve sürdürülebilir kullanımı, insan sağlığı, açlıkla mücadele, sürdürülebilir kırsal kalkınma günümüzde dünya ekonomisini ve daha genel bir ifadeyle dünya geleceğini belirleyen başlıca hususlardır. Bu da farklı disiplinlerden pek çok araştırmacıyı bu konular etrafında bir araya getirerek birtakım çözüm önerileri geliştirilmesine neden olmaktadır. Öte yandan çoğu zaman iktisadi çıkarlar, çevresel menfaatlerin önüne geçerek bu anlamda kilit faktör olan sürdürülebilirliğe dayalı çözümlerin göz ardı edilmesine neden olabilmektedir.

Türk topluluklarının dünyaya yayılmalarında, yani Orta Asya’dan dünyanın farklı yerlerine yönelmelerinde döneminin ekolojik şartlarına bağlı olarak bölgede yaşanan iklim değişikliği, kuraklık ve çayır – meraların verimsizleşmesi, Türk Tarihi konusunda en bilinen olaylar arasındadır. Öte yandan günümüzde bu durum küresel iklim değişikliği ile etkisi daha da şiddetlendirerek sürdürmektedir. Bunun

yanı sıra Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri tarım hayatında yöre ekolojisine uygun olmayan SSCB döneminden kalma pamuk ziraatinin zaten sınırlı olan bölge su kaynakları üzerindeki baskısı çok büyük ölçüde yıpratıcı olmaktadır. Ayrıca Türkiye başta olmak üzere nüfusları çoğu gelişmiş ülkeye göre hızlı bir şekilde artan Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin bu noktada temel besin maddelerinin elde edilmesinde kullanılan buğday başta olmak üzere tahıl çeşitlerinin yetiştiriciliğine hassasiyetle yaklaşmaları büyük önem arz etmektedir. Günümüzde Kazakistan haricindeki hiçbir Bağımsız Türk Cumhuriyeti, net tahıl tüketimini kendi üretimiyle karşılayamamaktadır. Son yıllarda dünya genelinde ekimi çok daha yaygınlaşan mısır ve geçmişten beri pazar değeri en yüksek tahıl olan pirinç noktasında ise tüm Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin dışa bağımlı olmaları ve yaşadıkları döviz kaybı ayrıca üzerinde durulması gereken bir husustur.

Türkiye haricindeki diğer Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde tahıl tarımı büyük ölçüde hatta Kırgızistan gibi ülkelerde ise tümüyle hava olaylarına doğrudan bağımlı olup ekstrem hava olayları veya kısa süreli kuraklık devrelerinde dahi rekolte çok ciddi ölçülerde düşebilmektedir. Hatta son yıllarda bilim camiasını yoğun olarak meşgul eden küresel iklim değişikliğine bağlı olarak bahis konusu ülkelerde genel olarak tarımın çok daha fazla gerileyebileceği öngörülmektedir. Bu durum gerek iktisadi gerekse kişilerin yeterli beslenmesi adına konuya eğilinmesini zorunlu kılmaktadır. Ayrıca verimlilik konusunda da belirtildiği gibi Türk Cumhuriyetinin hemen hemen çoğu tahıl çeşidinde çok düşük verim elde etmesi, özellikle kötü giden hava olaylarıyla büyük ölçüde yaşanan rekolte kaybı tahıl üretimine bağlı orta ve uzun vadede sağlıklı analizlerin yapılmasını da engellemektedir.

Her türlü iktisadi ve kültürel manada işlerliği olan bir "Türk Birliği" çerçevesinde Türk çiftçilerinin kalkındırılması ve de en önemlisi gıda arz ve güvenliği noktasında Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin çok daha yoğun bir iş birliğine girmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Oysaki günümüzde söz konusu ülkeler arasındaki diyalog ve iş birliğinin çok büyük ölçüde kültürel faaliyetlerle sınırlı olduğu görülmektedir. Bu açıdan Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin bir araya gelerek öncelikle sürdürülebilir bir yaklaşımla tahıl üretim stratejisi belirledikten sonra özelde birbirleriyle olan tahıl ticaretini yeniden şekillendirmeleri gerekmektedir. Zira pek çok besin kaynağının hammaddesi konumundaki tahıllar uluslararası ticarete çok önemli bir yer işgal etmekte olan stratejik ürünlerdir. Nitekim Bağımsız Türk Cumhuriyetleri bünyesinde yaşayan halkların kültüründe tahıllar ve bunlardan elde edilen başta ekmek olmak üzere tahıl ürünleri, beslenme ve mutfak kültüründe çok önemli ve de özel bir yere sahiptir. Artan nüfus, beslenme alışkanlıkları ve tahıl dışı ticaret hacmi göz önüne alındığında Türk Cumhuriyetlerinin tahıl üretim politikaları ve ticari iş birliğini orta ve uzun vadeli planlamalarla ele alması gerekmektedir.

Son olarak Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin coğrafi şartları ve arz – talep dengesi dikkatli bir şekilde analiz edilerek alternatifler üzerinde durulması gerekir. Bu sayede kuraklığa çok daha dayanıklı çeşitli tahıl türleri (Özellikle darı/sorgum çeşitleri) yaygınlaştırılabilecektir. Aynı zamanda son yıllarda pazar değeri artan kinoa, teff/tef, vetiver gibi tahılların da ürün desenine kazandırılması, Türk Cumhuriyetlerinin bu alandan beklenen kazancını daha da artıracaktır.

Yazarlık Katkısı

Bu çalışma tek yazarlı olarak ele alınmıştır.

Etik Kurul Beyanı

Bu çalışma için etik kurul beyanı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Anonim (2017). *The Data Collection Survey on Agriculture Sector in Republic of Uzbekistan Final Report*. Japan International Cooperation Agency (JICA), Hokkaido Intellect Tank NTC International Co. Ltd.
- Bulut, İ. (2006). *Genel Tarım Bilgileri ve Tarımın Coğrafi Esasları / Ziraat Coğrafyası*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Dikkaya, M. (1999). Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler. *Bilgi*, 0(9), 1-17.
- Doğanay, H. (2007). *Ekonomik Coğrafya 3 – Ziraat Coğrafyası*. Erzurum: Aktif Yayınevi.
- Dönmez, Y. (1987). *Türk Dünyasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 1878, Coğrafya Bölümü Yayınları No: 74.

-
- FAO (2012). *Turkmenistan Agricultural Sector Review*. Italy/Rome: FAO Investment Centre, Report No: 7.
- FAO (2016). *Evaluation of FAO's Contribution to the Kyrgyz Republic*. Italy/Rome: Office of Evaluation Country Programme Evaluation Series.
- FAO (2022). International Agricultural Production Statistics. <http://www.fao.org/faostat/en/#data> adresinden 19.10.2022 tarihinde erişildi.
- ITC (2022). Trade Map – Trade Competitiveness Map. <http://www.intracen.org/> adresinden 19.10.2022 tarihinde erişildi.
- Kayalı, H. & Merve K. (2017). Orta Asya Cumhuriyetleri'nde Üzüm Yetiştiriciliği. *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 87-105.
- Koçman, A., İbrahimov, A., Öner, E., Temuçin, E., Ölgen, M.K., Sezer, L.İ., Işık, Ş., Soykan, F. & Mutluer, M. (1994). *Azerbaycan Coğrafyası*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- OECD (2022). The Organisation for Economic Co-operation and Development / Agriculture Statistics. <https://stats.oecd.org/> adresinden 19.10.2022 tarihinde erişildi.
- Stanchin, I. & Lerman, Z. (2015). Wheat Production in Turkmenistan: Reality and Expectations. *Discussion Paper No. 3.15*, (pp. 13). Israel: The Hebrew University of Jerusalem.
- Taşlıgil, N. (2010). *Türkiye Ziraatının Problemleri*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Taşlıgil, N. (2015). *Türk Dünyası Coğrafyası Ders Notları*. İstanbul: Basılmamış Ders Notları.
- Taşlıgil, N. & Şahin, G. (2011). Türkiye'de Çeltik (*Oryza Sativa* L.) Yetiştiriciliği ve Coğrafi Dağılımı. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst. Dergisi*, 0(4), 182-203.
- TÜİK (2022). Türkiye Bitkisel Üretim İstatistikleri. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr> adresinden 19.10.2022 tarihinde erişildi.
- Uludağ, İ. (1992). *Sovyetler Birliği Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo-Ekonomik Analizi Türkiye ile İlişkileri*. İstanbul: TOBB Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayın No: Genel: 249, AYDB: 128.
- Yalçınkaya, H. S. & Aktaş, M. A. (2016). Avrupa Birliği'nin Tarım Entegrasyon Süreci ve Türk Cumhuriyetlerinin Tarım Entegrasyon Projeksiyonu. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 59-87.
-